

INSTYTUCJE GOSPODARKI RYNKOWEJ

redakcja naukowa
Tadeusz Włudyka, Marcin Smaga, Marek Porzycki

Ewa Całus, Maciej Matuszewski, Wojciech Matuszewski
Ariel Mucha, Krzysztof Oplustil, Marek Porzycki, Marcin Smaga
Tadeusz Włudyka, Paweł Marek Woroniecki

SERIA AKADEMICKA

4. WYDANIE

INSTYTUCJE GOSPODARKI RYNKOWEJ

redakcja naukowa

Tadeusz Włudyka, Marcin Smaga, Marek Porzycki

Ewa Całus, Maciej Matuszewski, Wojciech Matuszewski
Ariel Mucha, Krzysztof Oplustil, Marek Porzycki, Marcin Smaga
Tadeusz Włudyka, Paweł Marek Woroniecki

SERIA AKADEMICKA

4. WYDANIE

Stan prawny na 1 stycznia 2024 r.

Wydawca
Izabella Matecka

Redaktor prowadzący
Paulina Staniszewska-Chudzik

Opracowanie redakcyjne
JustLuk

Projekt okładek serii
Wojtek Janikowski, Przemek Dębowski

Poszczególne rozdziały napisali:

Ewa Catus – rozdz. 19

Maciej Matuszewski – rozdz. 2 pkt 15 (keynesizm); rozdz. 18

Wojciech Matuszewski – rozdz. 18

Ariel Mucha – rozdz. 15 pkt 5 (kryptoaktywa)

Krzysztof Oplustil – rozdz. 4 pkt 4 (funkcje państwa), rozdz. 10, 11, 12, 13, 14;
rozdział 15 pkt 1–4 i 6–7; rozdz. 16, 17

Marek Porzycki – rozdz. 11, 12, 13; rozdział 15 pkt 1–4 i 6–7; rozdz. 16, 17

Marcin Smaga – rozdz. 1 pkt 1–3, 6, 8–9; rozdz. 2 pkt 10, 13 i 15; rozdz. 3,
rozdz. 4 pkt 1, 3; rozdz. 5, 6, 7; rozdz. 8 pkt 1; rozdz. 9 pkt 1–8

Tadeusz Włudyka – rozdz. 1 pkt 2–5, 7; rozdz. 2 pkt 1–14, 16–18; rozdz. 3;
rozdz. 4 pkt 2–3; rozdz. 5, 6, 7; rozdz. 8 pkt 1–3; rozdz. 9 pkt 9; rozdz. 20

Paweł Marek Woroniecki – rozdz. 10; rozdział 15 pkt 1–4 i 6–7.

© Copyright by Wolters Kluwer Polska Sp. z o.o., 2024

ISBN 978-83-8358-295-5

4. wydanie

Wolters Kluwer Polska Sp. z o.o.
Dział Praw Autorskich
01-208 Warszawa, ul. Przyokopowa 33
tel. +48 728 313 462
e-mail: PL-ksiazki@wolterskluwer.com

księgarnia internetowa www.profinfo.pl

SPIS TREŚCI

Wykaz skrótów	11
Słowo wstępne do wydania pierwszego z 2011 r.	15
Słowo wstępne do wydania czwartego z 2023 r.	17
Rozdział pierwszy	
Pojęcia	19
1. Początki ekonomii (Marcin Smaga)	19
2. Definicja ekonomii (Tadeusz Włudyka, Marcin Smaga)	21
3. Prawdliwości i prawa ekonomiczne (Tadeusz Włudyka, Marcin Smaga)	22
4. Ekonomia a inne nauki (Tadeusz Włudyka)	25
5. Definicja polityki gospodarczej (Tadeusz Włudyka)	26
6. Uwarunkowania polityki gospodarczej (Marcin Smaga)	28
7. Cele polityki gospodarczej (Tadeusz Włudyka)	30
8. Instrumenty polityki gospodarczej (Marcin Smaga)	33
9. Dziedziny polityki gospodarczej (Marcin Smaga)	34
Literatura	36
Rozdział drugi	
Historia	37
1. Starożytność i średniowiecze (Tadeusz Włudyka)	37
2. Merkantylizm (Tadeusz Włudyka)	39
3. Fizjokratyzm (Tadeusz Włudyka)	41
4. Nowe stosunki produkcji w Europie Zachodniej (Tadeusz Włudyka)	43
5. Rozwój przemysłu i handlu w Stanach Zjednoczonych (Tadeusz Włudyka)	46
6. Rewolucja przemysłowa w Europie Środkowo-Wschodniej (Tadeusz Włudyka)	48
7. Rozwój gospodarczy w krajach azjatyckich (Tadeusz Włudyka)	48
8. Szkoła klasyczna w ekonomii (Tadeusz Włudyka)	49
9. Szkoła historyczna (Tadeusz Włudyka)	54

10. Szkoła subiektywistyczno-marginalna (Tadeusz Włudyka, Marcin Smaga)	55
11. Szkoła lozańska (Tadeusz Włudyka)	58
12. Szkoła neoklasyczna (Tadeusz Włudyka)	62
13. Szkoła krakowska (Tadeusz Włudyka, Marcin Smaga)	63
14. Instytucjonalizm (Tadeusz Włudyka)	72
15. Keynesizm (Maciej Matuszewski, Marcin Smaga)	76
16. Monetaryzm (Tadeusz Włudyka)	77
17. Trzecia droga w doktrynach ekonomicznych (Tadeusz Włudyka)	80
18. Teoria racjonalnych oczekiwań (Tadeusz Włudyka)	82
Literatura	84

Rozdział trzeci

Gospodarowanie (Tadeusz Włudyka, Marcin Smaga)	85
1. Własność	85
2. Dobro	87
3. Potrzeba	90
4. Proces gospodarowania	93
5. Wybór ekonomiczny	97
6. Stan równowagi	99
7. Koszt alternatywny	102
8. Podmioty gospodarcze	105
Literatura	111

Rozdział czwarty

Państwo	113
1. Systemy gospodarcze (Marcin Smaga)	113
2. Ordoliberalizm (Tadeusz Włudyka)	118
3. Interwencja państwa w gospodarkę (Tadeusz Włudyka, Marcin Smaga)	122
4. Funkcje państwa (Krzysztof Oplustil)	130
Literatura	137

Rozdział piąty

Konsument (Tadeusz Włudyka, Marcin Smaga)	139
Literatura	147

Rozdział szósty

Przedsiębiorstwo (Tadeusz Włudyka, Marcin Smaga)	149
Literatura	160

Rozdział siódmy

Rynek (Tadeusz Włudyka, Marcin Smaga)	161
1. Rodzaje rynków	161
2. Wartość a cena	162
3. Struktury rynkowe	164
4. Popyt i podaż	168
5. Polityka cenowa	175

Rozdział ósmy

Dochód narodowy	181
1. Mierniki (Tadeusz Włudyka, Marcin Smaga)	181
2. Podział dochodu narodowego (Tadeusz Włudyka)	188
3. Równowaga ekonomiczna (Tadeusz Włudyka)	189
Literatura	190

Rozdział dziewiąty

Cykl koniunkturalny	191
1. Wzrost gospodarczy (Marcin Smaga)	191
2. Czynniki wzrostu gospodarczego (Marcin Smaga)	194
3. Modele wzrostu (Marcin Smaga)	198
4. Bariery wzrostu gospodarczego (Marcin Smaga)	199
5. Rodzaje wahań gospodarczych (Marcin Smaga)	200
6. Cykl koniunkturalny (Marcin Smaga)	202
7. Teorie cyklu koniunkturalnego (Marcin Smaga)	205
8. Narzędzia polityki antycyklicznej państwa (Marcin Smaga)	208
9. Kryzys 2008 r. (Tadeusz Włudyka)	209
Literatura	212

Rozdział dziesiąty

Budżet i podatki (Krzysztof Oplustil, Paweł Woroniecki)	213
1. Polityka fiskalna	213
2. System podatkowy jako instrument polityki fiskalnej	218
3. Zarys prawnych uwarunkowań polityki fiskalnej państwa	227
Literatura	252

Rozdział jedenasty

Pieniądz (Krzysztof Oplustil, Marek Porzycki)	255
1. Ramy prawne i instytucjonalne polityki pieniężnej	255
2. Pieniądz jako przedmiot polityki pieniężnej	259
3. Inflacja i deflacja	271

4. Funkcje banku centralnego. Narodowy Bank Polski jako kreator polityki pieniężnej w PolsceFunkcje banku centralnego. Narodowy Bank Polski jako kreator... ..	281
5. Strategie i instrumenty polityki pieniężnej	286
Literatura	298

Rozdział dwunasty

Waluta (Krzysztof Oplustil, Marek Porzycki)	299
1. Pojęcie kursu walutowego. Cele polityki walutowej	299
2. Systemy kursu walutowego	301
3. Ewolucja międzynarodowego systemu walutowego	308
4. Unie walutowe	313
Literatura	316

Rozdział trzynasty

Unia walutowa w Europie (Krzysztof Oplustil, Marek Porzycki)	317
1. Historia integracji walutowej w Europie	317
2. Prawne i instytucjonalne podstawy Unii Gospodarczej i Walutowej	320
3. Derogacja i warunki przyjęcia euro	324
4. Perspektywa przyjęcia euro przez Polskę	329
5. Kryzys strefy euro od 2010 r.	335
Literatura	350

Rozdział czternasty

Rynek pracy (Krzysztof Oplustil)	353
1. Pojęcie i funkcje rynku pracy	353
2. Rynek pracy jako przedmiot oddziaływania polityki zatrudnienia	355
3. Bezrobocie i jego rodzaje	359
4. Instytucjonalne czynniki wpływające na poziom zatrudnienia i bezrobocia	365
5. Instrumenty polityki zatrudnienia	370
6. Główne problemy polskiego rynku pracy	376
7. Dialog społeczny	379
Literatura	382

Rozdział piętnasty

Rynek finansowy i kapitałowy	383
1. Charakterystyka rynku finansowego (Krzysztof Oplustil, Marek Porzycki, Paweł Woroniecki)	383
2. Funkcje rynku finansowego (Krzysztof Oplustil, Marek Porzycki, Paweł Woroniecki)	385

3. Podział rynku finansowego i kapitałowego (Krzysztof Oplustil, Marek Porzycki, Paweł Woroniecki)	388
4. Rodzaje instrumentów finansowych (Krzysztof Oplustil, Marek Porzycki, Paweł Woroniecki)	392
5. Kryptoaktywa (Ariel Mucha)	399
6. Uczestnicy rynku finansowego (Krzysztof Oplustil, Marek Porzycki, Paweł Woroniecki)	404
7. Nadzór nad rynkiem finansowym w Polsce i Unii Europejskiej (Krzysztof Oplustil, Marek Porzycki, Paweł Woroniecki)	416
Literatura	427

Rozdział szesnasty

Polityka właścicielska państwa i prywatyzacja (Krzysztof Oplustil, Marek Porzycki)

1. Pojęcie i cele polityki właścicielskiej i prywatyzacji	429
2. Rodzaje polityki prywatyzacyjnej	432
3. Ryzyka i bariery prywatyzacji	435
4. Prywatyzacja w Polsce po 1989 r.	438
5. Działalność gospodarcza państwa w sferze <i>dominium</i>	445
6. Zarządzanie mieniem państwowym i nadzór właścicielski w spółkach z udziałem Skarbu Państwa	448
7. Sposoby zabezpieczania wpływu państwa na spółki działające w tzw. strategicznych sektorach gospodarki	457
Literatura	463

Rozdział siedemnasty

Handel międzynarodowy (Krzysztof Oplustil, Marek Porzycki)

1. Pojęcie i rodzaje	465
2. Przyczyny istnienia międzynarodowej wymiany handlowej – teorie handlu zagranicznego	467
3. Bilans płatniczy państwa	473
4. Protekcjonistyczna polityka handlowa	474
5. Tendencje liberalizacyjne w handlu międzynarodowym	481
6. Integracja w ramach Unii Europejskiej	490
Literatura	495

Rozdział osiemnasty

Ochrona środowiska (Maciej Matuszewski, Wojciech Matuszewski)

1. Znaczenie społeczno-gospodarcze środowiska	497
2. Wpływ gospodarowania na środowisko	499
3. Polityka ochrony środowiska	500
4. Cechy polityki ochrony środowiska	503

---

5. Polityka ochrony środowiska w Polsce	507
6. Wpływ integracji polityczno-gospodarczej na politykę ekologiczną Polski	515
Literatura	536
Rozdział dziewiętnasty	
Ochrona klimatu (Ewa Całus)	537
1. Zmiana klimatu. Podstawowe zagadnienia	537
2. Ochrona środowiska a zmiana klimatu	544
3. Międzynarodowe prawo ochrony klimatu	549
4. Prawo ochrony klimatu w Polsce	560
5. Znaczenie zmiany klimatu dla gospodarki	569
6. Koncepcje ekonomiczne odpowiadające na zmianę klimatu	576
Literatura	584
Rozdział dwudziesty	
Trzy dekady transformacji (Tadeusz Włudyka)	585
Literatura	602
Wykaz aktów prawnych	603
Spis tabel i ilustracji w tekście	611
Indeks osób	613
Indeks rzeczowy	621
O Autorach	637

WYKAZ SKRÓTÓW

Akty prawne

- dyrektywa MiFID II – dyrektywa Parlamentu Europejskiego i Rady 2014/65/UE z 15.05.2014 r. w sprawie rynków instrumentów finansowych oraz zmieniająca dyrektywę 2002/92/WE i dyrektywę 2011/61/UE (Dz. Urz. UE L 173, s. 349 ze zm.)
- Konstytucja RP – Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej z 2.04.1997 r. (Dz.U. Nr 78, poz. 483 ze zm.)
- k.s.h. – ustawa z 15.09.2000 r. – Kodeks spółek handlowych (Dz.U. z 2022 r. poz. 1467 ze zm.)
- p.o.ś. – ustawa z 27.04.2001 r. – Prawo ochrony środowiska (Dz.U. z 2022 r. poz. 2556 ze zm.)
- rozporządzenie DLT Pilot – rozporządzenie Parlamentu Europejskiego i Rady (UE) 2022/858 z 30.05.2022 r. w sprawie systemu pilotażowego na potrzeby infrastruktury rynkowych opartych na technologii rozproszonego rejestru, a także zmiany rozporządzeń (UE) nr 600/2014 i (UE) nr 909/2014 oraz dyrektywy 2014/65/UE (Dz.Urz. UE L 151, s. 1)
- rozporządzenie MAR – rozporządzenie Parlamentu Europejskiego i Rady (UE) nr 596/2014 z 16.04.2014 r. w sprawie nadużyć na rynku (Dz.Urz. UE L 173, s. 1 ze zm.)
- rozporządzenie MiCA – rozporządzenie Parlamentu Europejskiego i Rady (UE) 2023/1114 z 31.05.2023 r. w sprawie rynków kryptoaktywów oraz zmiany rozporządzeń (UE) nr 1093/2010 i (UE) nr 1095/2010 oraz dyrektyw 2013/36/UE i (UE) 2019/1937 (Dz.Urz. UE L 150, s. 40)
- rozporządzenie prospektowe – rozporządzenie Parlamentu Europejskiego i Rady (UE) 2017/1129 z 14.06.2017 r. w sprawie prospektu, który ma być publikowany w związku z ofertą publiczną papierów wartościowych lub dopuszczeniem ich do obrotu na rynku regulowanym oraz uchylenia dyrektywy 2003/71/WE (Dz.Urz. UE L 168, s. 12, ze zm.)
- statut ESBC i EBC – Protokół nr 4 do Traktatu o funkcjonowaniu Unii Europejskiej w sprawie Statutu Europejskiego Systemu Banków Centralnych i Europejskiego Banku Centralnego (Dz.Urz. UE z 2016 r. C 202, s. 230)
- TFUE – Traktat o funkcjonowaniu Unii Europejskiej (wersja skonsolidowana: Dz.Urz. UE z 2012 r. C 326, s. 47)
- TUE – Traktat o Unii Europejskiej (Dz.U. z 2004 r. poz. 864/30 ze zm.)

u.f.i.	– ustawa z 27.05.2004 r. o funduszach inwestycyjnych i zarządzaniu alternatywnymi funduszami inwestycyjnymi (Dz.U. z 2023 r. poz. 681 ze zm.)
u.f.p.	– ustawa z 27.08.2009 r. o finansach publicznych (Dz.U. z 2023 r. poz. 1270 ze zm.)
u.k.n.u.p.	– ustawa z 30.08.1996 r. o komercjalizacji i niektórych uprawnieniach pracowników (Dz.U. z 2023 r. poz. 343)
u.o.i.f.	– ustawa z 29.07.2005 r. o obrocie instrumentami finansowymi (Dz.U. z 2023 r. poz. 646 ze zm.)
u.p.z.	– ustawa z 20.04.2004 r. o promocji zatrudnienia i instytucjach rynku pracy (Dz.U. z 2023 r. poz. 735 ze zm.)
ustawa kominowa	– ustawa z 3.03.2000 r. o zasadach wynagradzania osób kierujących niektórymi podmiotami prawnymi (Dz.U. z 2019 r. poz. 2136)
ustawa o NBP	– ustawa z 29.08.1997 r. o Narodowym Banku Polskim (Dz.U. z 2022 r. poz. 2025)
u.z.z.m.p.	– ustawa z 16.12.2016 r. o zasadach zarządzania mieniem państwowym (Dz.U. z 2023 r. poz. 973 ze zm.)

Inne

APP	– Asset Purchase Programme (program skupu aktywów)
AWS	– Akcja Wyborcza Solidarność
BFG	– Bankowy Fundusz Gwarancyjny
BTC	– bitcoin
CBDC	– central bank digital currency (waluta cyfrowa banku centralnego)
DLT	– distributed ledger technology
DNB	– dochód narodowy brutto
EBC	– Europejski Bank Centralny
ECOFIN	– Economic and Financial Affairs Council (Rada do spraw Gospodarczych i Finansowych)
ECU	– European Currency Unit
EEA	– European Environment Agency (Europejska Agencja Środowiska)
EFSS	– European Financial Stability Facility (Europejski Instrument Stabilności Finansowej)
EFSM	– European Financial Stabilisation Mechanism (Europejski Mechanizm Stabilizacji Finansowej)
EFTA	– European Free Trade Association (Europejskie Stowarzyszenie Wolnego Handlu)
EMS	– European Monetary System (Europejski System Walutowy)
EMT	– e-money token
ERM	– Exchange Rate Mechanism (Mechanizm Kursów Wymiany)
ESA	– European Supervisory Authorities (Europejskie Urzędy Nadzoru)
ESBC	– Europejski System Banków Centralnych
ESG	– Environmental, Social, Governance (środowisko, odpowiedzialność społeczna i ład korporacyjny – kryteria zrównoważonego rozwoju)
ESM	– European Stability Mechanism (Europejski Mechanizm Stabilności)
EU ETS	– European Union Emissions Trading Scheme (Unijny System Handlu Uprawnieniami do Emisji)

EWG	- Europejska Wspólnota Gospodarcza
EZŁ	- Europejski Zielony Ład
Fed	- Federal Reserve (Rezerwa Federalna)
FOR	- Forum Obywatelskiego Rozwoju
GATT	- General Agreement on Tariffs and Trade (Układ Ogólny w sprawie Taryf Celnych i Handlu)
GPW	- Giełda Papierów Wartościowych
GUS	- Główny Urząd Statystyczny
IPCC	- Intergovernmental Panel on Climate Change (Międzynarodowy Panel do spraw Zmian Klimatu)
IPO	- Initial Public Offering (pierwsza oferta publiczna)
ISDS	- investor-to-state dispute settlement (mechanizm rozstrzygania sporów na linii inwestor – państwo)
KDPW	- Krajowy Depozyt Papierów Wartościowych
KNF	- Komisja Nadzoru Finansowego
MFW	- Międzynarodowy Fundusz Walutowy
MSP	- Ministerstwo Skarbu Państwa
NBP	- Narodowy Bank Polski
NFI	- narodowe fundusze inwestycyjne
OECD	- Organization for Economic Cooperation and Development (Organizacja Współpracy Gospodarczej i Rozwoju)
OZE	- odnawialne źródła energii
PKB	- produkt krajowy brutto
PKO BP	- Powszechna Kasa Oszczędności Bank Polski
PNB	- produkt narodowy brutto
PO	- Platforma Obywatelska
PPH	- Przegląd Prawa Handlowego
PPS	- Standard Siły Nabywczej
PSL	- Polskie Stronnictwo Ludowe
PZPR	- Polska Zjednoczona Partia Robotnicza
QE	- quantitative easing (luzowanie ilościowe)
rbg	- roboczogodzina
RPP	- Rada Polityki Pieniężnej
SDR	- Special Drawing Rights (specjalne prawa ciągnięcia)
SKOK	- spółdzielcza kasa oszczędnościowo-kredytowa
SLD	- Sojusz Lewicy Demokratycznej
SP	- Skarb Państwa
SSM	- Single Supervisory Mechanism (jednolity mechanizm nadzorczy)
TSUE	- Trybunał Sprawiedliwości Unii Europejskiej
TTIP	- Transatlantic Trade and Investment Partnership (Transatlantyckie Partnerstwo w dziedzinie Handlu i Inwestycji)
UE	- Unia Europejska
UGW	- Unia Gospodarcza i Walutowa
UNEP	- United Nations Environment Programme (Program Ochrony Środowiska Narodów Zjednoczonych)
UW	- Unia Wolności
VAT	- Value Added Tax (podatek od towarów i usług – PTU)
WE	- Wspólnoty Europejskie
WIBOR	- Warsaw Interbank Offered Rate
WIG	- Warszawski Indeks Giełdowy
WTO	- World Trade Organization (Światowa Organizacja Handlu)

SŁOWO WSTĘPNE DO WYDANIA PIERWSZEGO Z 2011 R.

Pierwsza dekada XXI wieku przyniosła w globalnej rzeczywistości serię negatywnych wydarzeń gospodarczych, a zwłaszcza finansowych, i całkowicie przewartościowała dotychczasowe myślenie o gospodarce zarówno z punktu widzenia teoretycznego, jak i praktycznego. Najgłębszy od kilku dekad kryzys finansowy, w konsekwencji także gospodarczy, wybuchł w krajach wysoko rozwiniętych, a został wywołany pojawieniem się tzw. baniek („bąbli”) spekulacyjnych (głównie w Stanach Zjednoczonych i w Europie Zachodniej, do czego przyczyniła się także, a może przede wszystkim, polityka niskich stóp procentowych stosowanych przez banki centralne, zwłaszcza Fed, w obawie przed recesją). Kraje wysoko rozwinięte odnotowały głęboką stagnację (w kilku przypadkach stagflację i slumpflację) przy historycznie najwyższej stopie bezrobocia, strukturalnym deficycie budżetowym i wysokim długu publicznym. Jednocześnie bardzo wysoki wzrost gospodarczy nastąpił w Chinach, Indiach i Brazylii, co przesądziło o wzroście ich znaczenia gospodarczego i politycznego w świecie oraz odgrywaniu nowej roli przez grupę dwudziestu państw (G20), czyli zmierzchu prymatu G7 czy G8.

Zjawiska te powodują co najmniej rozczarowanie obowiązującymi poglądami doktrynalnymi oraz stosowanymi instrumentami gospodarczymi i prawnymi przede wszystkim w państwach wysoko rozwiniętych. Koniecznością staje się więc nie tylko głęboka refleksja nad dotychczasowym stanem wiedzy, a raczej niewiedzy w „uprawianiu” polityki gospodarczej, ekonomii (makro, mikro, stosowanej, menedżerskiej itd.), ale również nad systemami prawnymi i instytucjami prawnogospodarczymi wykorzystywanymi w państwach demokratycznych. Tym bardziej jest to aktualne w szeroko rozumianym procesie edukacyjnym, zwłaszcza gdy dotyczy aktywności państw w zakresie ustroju ekonomicznego oraz prawnego – i to zarówno w sensie teoretycznym, jak i praktycznym. Politycy, ustawodawcy i rządy powinni zajmować się praktyczną stroną przyjętych założeń doktrynalnych, teoretycy natomiast, odwołując się do posiadanej wiedzy, a także nabytych doświadczeń, próbują interpretować oraz wyjaśniać zależności oraz relacje zachodzące w skali gospodarki krajowej i międzynarodowej. Optymalizacja rozwoju jednego lub grupy państw nie wyklucza postępu w skali międzynarodowej czy globalnej, co w warstwie politycznej nie jest już takie oczywiste.

Założeniem autorów podręcznika jest popularyzacja problematyki ekonomicznej i prawnej, czyli obszarów i dyscyplin ściśle ze sobą powiązanych i szczególnie skorelowanych we współczesnej gospodarce rynkowej. Program i wymiar czasowy przedmiotów typu ogólnego, takich jak ekonomia czy polityka gospodarcza na studiach nieekonomicznych, a także ich fakultatywność wymuszają kompromis nie tylko w sensie zakresu omawianego materiału, lecz także metody prezentacji. Stąd Czytelnikowi i Słuchaczowi niemającemu wcześniej kontaktu z omawianą materią dedykujemy kompendium wiedzy o gospodarce zawierające zagadnienia teoretyczno-definityjne. W kolejnych rozdziałach zaprezentowano podstawowe i klasyczne formy instytucjonalnej aktywności państwa, m.in. politykę monetarną, walutową, fiskalną, budżetową, zagraniczną, na rynku pracy, w zakresie ochrony środowiska oraz przekształceń własnościowych. Są to, jak się wydaje, najbardziej wrażliwe obszary relacji obywatel – państwo w każdym kraju.

Przedstawiana Czytelnikom książka jest w pewnym zakresie kontynuacją podręcznika *Polityka gospodarcza. Podręcznik dla studentów kierunków nieekonomicznych* pod red. T. Włudyki, opracowanego przez zespół Katedry Polityki Gospodarczej i wydanego w 2007 r. przez Wydawnictwo Wolters Kluwer (dlatego też zrezygnowano z odrębnego powoływania go w spisach literatury pod poszczególnymi rozdziałami). Część jej rozdziałów opiera się na odpowiednich rozdziałach podręcznika *Polityka gospodarcza*, które zostały zaktualizowane, przeredagowane oraz znacznie rozbudowane. Dynamiczne zmiany zachodzące od tego czasu w światowej gospodarce, jak również doświadczenia pracowników Katedry w nauczaniu przedmiotu polityka gospodarcza podyktowały przy tym jednak daleko idącą zmianę koncepcji podręcznika i ujęcie omawianej problematyki od strony instytucji determinujących funkcjonowanie gospodarki rynkowej. Zasadna okazała się zatem rezygnacja z drugiego wydania i przygotowanie nowego opracowania pod nowym tytułem, lepiej odpowiadającym jego zmienionej koncepcji.

Tadeusz Włudyka

Kraków, 2011 r.

Autorzy są pracownikami Katedry Polityki Gospodarczej na Wydziale Prawa i Administracji Uniwersytetu Jagiellońskiego

SŁOWO WSTĘPNE DO WYDANIA CZWARTEGO Z 2023 R.

Pięcioletni okres, jaki upłynął od oddania w ręce Czytelników poprzedniego wydania podręcznika, stał się czasem gwałtownych szoków wywołanych przyczynami leżącymi poza gospodarką, ale skutkujących poważnymi zawirowaniami w światowej gospodarce. W momencie, w którym wydawało się, że w większości przewyżczono skutki globalnego kryzysu finansowego z poprzedniej dekady, złagodzone także negatywne reperkusje takich wydarzeń jak *brexit* (przez zawarcie porozumień regulujących stosunki UE z Wielką Brytanią po opuszczeniu przez nią Unii) oraz „wojna celna” między USA a Chinami (porozumieniem ze stycznia 2020 r.), uderzyła pandemia COVID-19. W jej rezultacie światowa gospodarka zderzyła się z niespotykanymi wcześniej wyzwaniem wynikającymi chociażby z nagłego zamknięcia granic, zakłócenia globalnych łańcuchów dostaw i szokowych zmian w strukturze popytu i podaży spowodowanych m.in. przestawieniem znacznej części gospodarki na pracę zdalną. Kolejnym potężnym szokiem okazała się pełnoskalowa agresja Rosji przeciwko Ukrainie. Stało się oczywiste, że Rosji nie można traktować jako pełnowartościowego uczestnika światowego obrotu gospodarczego, a dla Europy nagląca stała się konieczność uniezależnienia się od importu rosyjskich surowców energetycznych. Elementem pomocy Ukrainie w walce z rosyjską agresją stały się szerokie sankcje gospodarcze stosowane wobec państwa-agresora, obejmujące m.in. zamrożenie rosyjskich aktywów i odcięcie rosyjskich banków od światowego systemu płatniczego. W tym samym czasie ponownie napięte stały się stosunki USA z Chinami. Chociaż przyczyny napięć tym razem leżały bardziej w rywalizacji geopolitycznej i dążeniu Chin do podporządkowania sobie Tajwanu, miały one również wpływ na handel międzynarodowy. Powszechną tendencją stał się *friendshoring*, dążenie do lokowania źródeł importu oraz łańcuchów dostaw w przyjaznych krajach. Wreszcie zakłócenia wywołane pandemią, a następnie skutki wojny w Ukrainie dla światowych rynków energii i żywności przyczyniły się do znacznego wzrostu inflacji w większości najważniejszych gospodarek świata. Spowodowało to konieczność zmiany polityki pieniężnej ze skrajnie ekspansywnej, obejmującej często stosowanie jeszcze w latach 2020–2021 luzowania ilościowego (QE) czy ujemnych stóp procentowych banku centralnego, na restrykcyjną, zakładającą szybki wzrost stóp procentowych i wycofywanie się z QE. Pozostaje przy tym kwestią dyskusyjną, na ile, przynajmniej w niektórych krajach, wzrost bazy monetarnej wskutek wcześniejszych rund QE przyczynił się do jeszcze

wyższej inflacji po pojawieniu się wywołujących ją czynników w realnej gospodarce. Podręcznik został zaktualizowany w celu uwzględnienia powyższych wydarzeń, a także w niektórych miejscach uwzględnienia zmienionej perspektywy, jaką rzucają one na ogólne kwestie z zakresu polityki gospodarczej.

Powyższe zawirowania spowodowane bieżącymi wydarzeniami nie mogą usuwać w cień bardziej fundamentalnych i długoterminowych wyzwań dla światowej gospodarki, z których jednym z najważniejszych jest potrzeba ograniczania zmian klimatycznych i radzenia sobie z ich skutkami. Zmiany te w ostatnich latach wyraźnie przyspieszają, co m.in. może doprowadzić do tego, że znaczne obszary naszej planety przestaną się nadawać do zamieszkania przez ludzi. Zarówno same zmiany klimatu, jak i kroki podejmowane w celu ich ograniczenia mają coraz większy wpływ na światową gospodarkę. Dla uwzględnienia tej istotnej problematyki obecne wydanie podręcznika zostało uzupełnione o nowy rozdział dotyczący polityki klimatycznej.

Podręcznik jest dziełem pracowników naukowych Katedry Publicznego Prawa Gospodarczego i Polityki Gospodarczej Wydziału Prawa i Administracji Uniwersytetu Jagiellońskiego oraz osób zaprzyjaźnionych z Katedrą. Katedra została utworzona w 2020 r. z połączenia wcześniejszej Katedry Polityki Gospodarczej (w której powstały wcześniejsze wydania podręcznika) oraz Katedry Publicznego Prawa Gospodarczego. Należy podkreślić, że treść książki koresponduje z drugim wydanym przez pracowników i przyjaciół Katedry podręcznikiem pt. *Publiczne prawo gospodarcze*¹. Oba podręczniki przygotowano w pierwszej kolejności z myślą o studentach biorących udział w zajęciach dydaktycznych prowadzonych w Katedrze, ale z pewnością będą przydatne również wszystkim zainteresowanym tematyką polityki gospodarczej i regulacji w gospodarce rynkowej.

Kraków, grudzień 2023 r.

Autorzy

---

¹ T. Długosz, K. Oplustil (red.), *Publiczne prawo gospodarcze*, Warszawa 2023.

Rozdział pierwszy

POJĘCIA

1. Początki ekonomii

Tradycyjnie przyjmuje się, że terminu „ekonomia” (*Ekonomik* – gr. Οἰκονομικός, *Oikonomikós*) po raz pierwszy użył Ksenofont (ok. 430 – ok. 355 p.n.e.) jako tytułu zbioru 21 pism praktyczno-dydaktycznych opisujących wzorcowe zarządzanie gospodarstwem rolnym; w języku greckim *oikos* oznacza „dom”, a *nomos* „prawo”¹. Zbiór ten nie był jednak dziełem ekonomicznym nawet w najszerszym rozumieniu tego słowa. Te pojawiły się wiele wieków później.

nazwa

Pierwszym dziełem o gospodarce, w którego tytule użyto słowa „ekonomia”, był wydany w 1615 r. *Traktat o ekonomii politycznej* (*Traité de l'économie politique*). Jego autor, Antoine de Montchrétien (Montchrestien) (1575–1621), był jednym z francuskich merkantylistów. Jest uważany za twórcę pojęcia „ekonomia polityczna”, rozumianej jako opis gospodarki w kontekście działalności państwa. W istocie, o czym będzie mowa dalej, *Traktat* jest dziełem z zakresu polityki gospodarczej, a nie ekonomii.

Powstaje zatem pytanie, czym jest ekonomia i kiedy pojawiła się jako nauka. Najogólniej można powiedzieć, że istotą ekonomii jest opis tego, w jaki sposób człowiek, żyjąc w społeczeństwie, zaspokaja swoje potrzeby. Innymi słowy, jak sobie radzi z problemem przeżycia. Ekonomia opisuje bowiem proces zdobywania przez społeczeństwa rozmaitych dóbr potrzebnych człowiekowi w jego codziennej egzystencji. W całej swojej historii ludzkość знаła jedynie cztery sposoby radzenia sobie z problemem przeżycia.

**problem
przeżycia**

Społeczeństwa prymitywne były silnie determinowane przez warunki środowiskowe, które określały zarówno sposób zdobywania dóbr, jak i ich podział. To środowisko zmuszało do wspólnego działania, a efekt tego współdziałania

**społeczeństwa
prymitywne**

---

¹ Polskie tłumaczenie autorstwa A. Bronikowskiego ukazało się w Poznaniu w 1857 r.

był dzielony. Antropologia odkryła, że w warunkach mniej skrajnych społeczeństwa prymitywne dokonywały podziału dóbr zgodnie z pokrewieństwem lub zasadą wzajemności.

systemy tradycyjne

Wraz z rozwojem społecznym środowisko naturalne przestało determinować procesy produkcji i podziału. Współpraca nie była już przypadkowa, przyjęła formę stałą. Społeczeństwa zaczęły wypracowywać systemy norm wskazujące zadania poszczególnych jednostek w produkowaniu dóbr, zasady podziału i wymiany wytworzonych dóbr. Pojawiły się systemy tradycyjne, często symboliczne lub religijne, pełne nakazów i zakazów mających na celu najbardziej efektywną alokację zasobów. Na przykład przepisy nakazywały synowi przejąć zawód po ojcu, jak w starożytnym Egipcie, lub zapobiegały nadmiernemu rozproszeniu środków produkcji przez skomplikowany system dziedziczenia.

systemy nakazowo-rozdzielcze

Trzecim sposobem rozwiązania problemu przeżycia był system nakazowo-rozdzielczy, który zakładał, że istnieje jeden ośrodek władzy decydujący o tym, ile każda jednostka ma wyprodukować dóbr i w jaki sposób zostaną one podzielone. Systemy nakazowo-rozdzielcze są obecne w historii ludzkości od kilku tysięcy lat. Dzisiaj funkcjonują w okrojonej postaci w Korei Północnej i na Kubie. W Polsce system taki istniał jeszcze 35 lat temu. W żadnym jednak z opisanych przypadków ekonomia w istocie nie była potrzebna. Niezbędni byli teologowie, politycy, filozofowie czy historycy, którzy potrafili kreować i objaśniać rzeczywistość, ale nie ekonomiści.

system rynkowy

Ekonomia narodziła się, gdy ludzkość wynalazła czwarty sposób zaspokajania potrzeb, nazywany wymianą rynkową. Naturalnie pojęcie „rynek” jest obecne w historii – na długo, zanim pojawiło się pierwsze dzieło ekonomiczne. Nie chodzi jednak o to, kiedy dokonano pierwszej wymiany, lecz raczej o to, kiedy rynek stał się mechanizmem utrzymania całego społeczeństwa. Aby rynek mógł zacząć funkcjonować i stał się powszechnym sposobem zaspokojenia potrzeb przez wszystkich, konieczne było uwolnienie dóbr, które podlegały wymianie, w tym przede wszystkim pracy, ziemi i kapitału. Dobra te, zwane czynnikami produkcji, stały się wolne dość późno. W Europie nastąpiło to w XV wieku i zbiegło się z wielkimi odkryciami geograficznymi, rewolucją religijną i tworzeniem się państw narodowych. W tych warunkach pojawił się system, którym kieruje, jak stwierdził to Adam Smith, jakaś „niewidzialna ręka”. Na pierwszy rzut oka system ten jest kompletnie niezrozumiały – zakłada, że każdy może robić to, co uważa za słuszne dla siebie, mimo to nie dochodzi do ogólnego bałaganu i wszyscy mają zaspokojone swoje potrzeby. Mimo że każdy kieruje się własnym interesem, wyprodukowana jest właściwa ilość dóbr i każda potrzeba może zostać zaspokojona. Nie może więc dziwić, że szybko pojawia się

potrzeba opisanego systemu i wytłumaczenia zasad jego działania. W ten sposób rodzi się ekonomia jako nauka².

2. Definicja ekonomii

Ekonomia może być definiowana na rozmaite sposoby. Najogólniej rzecz ujmując, jest to nauka społeczna, która zajmuje się analizą procesu produkcji i dystrybucji dóbr lub inaczej badaniem gospodarczego aspektu działalności ludzkiej.

definicja ekonomii

Przedmiotem ekonomii jest więc badanie oraz interpretacja procesu społecznego gospodarowania dobrami i usługami powstającymi dzięki pracy ludzkiej. Istotą zagadnienia jest znajdowanie odpowiedzi na ciągle aktualne pytania: co produkować lub jakie realizować usługi, gdzie produkować i jak, co ma związek z ograniczonymi zasobami przyrody i kosztami ich przeobrażeń, oraz kiedy produkować.

Celem ekonomii jest opis i wyjaśnienie przyczyn i natury zjawisk zachodzących w procesach gospodarowania. Stara się ona odpowiedzieć na pytania: co decyduje o cenach dóbr, jaki jest sprawiedliwy podział dochodu, dlaczego wiele osób nie może znaleźć pracy, jaką rolę w gospodarce powinny odgrywać państwa, a jaką przedsiębiorstwa czy banki. Ekonomia opiera się na założeniu, że ilość dóbr niezbędnych do zaspokojenia potrzeb społeczeństwa jest ograniczona. Konieczne jest zatem wskazanie, jak najbardziej racjonalnie gospodarować tymi dobrami, przy założeniu, że mają one alternatywne zastosowania.

Ekonomia jest nauką nomotetyczną (teoretyczną). Nie odpowiada na pytanie, jak się stać bogatym ani jak dokonać najbardziej opłacalnej inwestycji. Zajmuje się jedynie odkrywaniem prawidłowości i przez uogólnienia tworzeniem praw i teorii ekonomicznych.

Ekonomia jest często dzielona na część pozytywną i normatywną.

Ekonomia pozytywna (teoretyczno-opisowa) stara się wyjaśniać badaną rzeczywistość i mechanizmy nią sterujące (opisuje „jak jest”). Jest obiektywna i nie zawiera żadnych sądów wartościujących. Opierając się na wypracowanych metodach analizy, stara się konstruować prognozy na przyszłość.

ekonomia pozytywna

Ekonomia normatywna ma charakter subiektywny i opiera się na sądach wartościujących. Wskazuje, w jaki sposób osiągnąć cele, które są najbardziej pożądane

ekonomia normatywna

² Por. R.L. Heilbroner, *Wielcy ekonomiści. Czasy, życie, idee*, Warszawa 1993, s. 15–18.

z punktu widzenia określonej koncepcji politycznej. Odpowiada na pytanie „jak być powinno”. Nauką *sensu stricto* jest tylko ekonomia pozytywna.

Ze względu na przedmiot badań ekonomia dzieli się na mikroekonomię, mezoekonomię i makroekonomię.

- mikroekonomia** Mikroekonomia zajmuje się badaniem zjawisk i procesów zachodzących między pojedynczymi podmiotami. Analizuje proces gospodarowania przez pryzmat indywidualnych działań.
- mezoekonomia** Mezoekonomia opisuje procesy zachodzące między poszczególnymi strukturami gospodarczymi – gałęziami czy branżami gospodarki lub też poszczególnymi regionami.
- makroekonomia** Makroekonomia bada zjawiska i procesy zachodzące w gospodarce jako całości. Analizuje zależności między tzw. agregatami, starając się ustalić tendencje rozwojowe poszczególnych gospodarek.

3. Prawidłowości i prawa ekonomiczne

Badając rzeczywistość gospodarczą, mamy najczęściej do czynienia z prawidłowościami ekonomicznymi; poddając je uogólnieniu, odkrywa się, podobnie jak w chemii, biologii czy fizyce, prawa ekonomiczne.

- prawidłowości** Obserwacja rzeczywistości jest więc podstawowym źródłem informacji o gospodarce. Prawidłowości (inaczej nazywane koniecznościami) są obiektywnie i ciągle występującymi związkami i relacjami między poszczególnymi elementami rzeczywistości gospodarczej, takimi jak: cena a zapotrzebowanie (popyt) na dane dobro, cena dobra a wielkość jego produkcji (podaż), cena a dochody i wiele innych.
- prawa ekonomiczne** Gdy z opisu prawidłowości uda się wyeliminować zdarzenia przypadkowe, które nie mają decydującego wpływu na związek o charakterze przyczynowo-skutkowym, i określić kolejność zdarzeń (ustalić, które zdarzenie jest przyczyną, a które skutkiem), powstaje treść prawa ekonomicznego. Odkrywanie praw nie jest jednak proste, ponieważ zdarzenia ekonomiczne zazwyczaj są zwrotnie sprzężone (bardzo trudno odróżnić przyczynę od skutku), a często ulega się złudzeniu zależności przyczynowo-skutkowej.
- rodzaje praw ekonomicznych** Prawa ekonomiczne dzielą się na trzy rodzaje: przyczynowe, współistnienia lub struktury oraz funkcjonalne.

Te pierwsze to wszystkie zależności przyczynowo-skutkowe powiązane temporalnie (czasowo). Należy jednak pamiętać, że nie każde następstwo czasowe dwóch zdarzeń oznacza istnienie prawa ekonomicznego. Za każdym razem konieczne jest dokładne badanie natury zjawisk i odrzucenie zależności przypadkowych.

prawa przyczynowe

Prawa współlistnienia to w istocie zestawienie dwóch lub większej liczby zdarzeń występujących zawsze (lub prawie zawsze) razem. Na przykład prostymi prawami przyczynowymi są prawa popytu i podaży. Zgodnie z pierwszym z nich spadek ceny powoduje wzrost wartości popytu, zgodnie z drugim spadek ceny powoduje spadek wartości podaży. Ponieważ cena stale oddziałuje i na wielkość popytu, i na wielkość podaży, powstaje pewna uporządkowana struktura opisywana przez prawa współlistnienia.

prawa współlistnienia

Prawa strukturalne opisują stan, w którym kilka (a nie jedno) zdarzeń, czyli przyczyn, powoduje wystąpienie określonego skutku. Zdarzenia muszą wystąpić w określonej kolejności, być powiązane związkiem przyczynowo-skutkowym i stanowić pewną strukturę zdarzeń.

prawa strukturalne

Prawa funkcjonalne (inaczej funkcyjne) to wszystkie te relacje, które da się przedstawić w postaci funkcji matematycznych, a więc zapisać jako wzór i zilustrować w postaci wykresu.

prawa funkcjonalne

Bez względu na ten podział prawa ekonomiczne mają specyficzne cechy niekiedy odróżniające ekonomię od innych dyscyplin.

cechy praw ekonomicznych

Po pierwsze, podobnie jak w fizyce, prawa ekonomiczne mają charakter obiektywny – ich występowanie jest niezależne od wiedzy, a nawet świadomości ludzkiej, są więc, podobnie jak np. prawo grawitacji, odkrywane – mimo że ich skutki towarzyszą ludzkości „od zawsze”.

obiektywność

Cechą praw ekonomicznych jest również żywiołowość, czyli niepodleganie niczyjej kontroli. Oczywiście, zmieniając określone warunki w jakimś zakresie, można próbować wpływać na przebieg procesów gospodarczych i w konsekwencji działanie praw ekonomicznych, ale rezultaty procesów ekonomicznych są wypadkową tak wielu zmiennych zdarzeń, że działanie takie nie musi wcale prowadzić do zamierzonych skutków. Dominujące na mało konkurencyjnym rynku przedsiębiorstwo może np. utrzymywać sztucznie ceny niższe niż wynikające z prawa popytu, ale działanie takie nie może trwać dłuższy czas, ponieważ spowoduje niedobory, a w konsekwencji kolejki, spekulacje, a po pewnym czasie (np. po wyczerpaniu zapasów „taniego” dobra) żywiołowy wybuch prawa popytu prowadzący do drastycznej wyżki cen aż do równowagi między

żywiołowość

- warunkowość** popytem i podażą. Prawo zadziała, ale ze względu na dodatkowe okoliczności to działanie obserwowane będzie np. w dłuższym czasie. Oznacza to również, że prawa ekonomiczne nie są bezwarunkowe. Działają wyłącznie przy spełnieniu określonych założeń. Trzeba jednak pamiętać, że spełnienie założeń działania prawa oznacza, że spełnione są warunki jego działania i nie zaistnieją okoliczności, które działaniu tego prawa przeszkodzą.
- statystyczność** Prawa ekonomiczne, w odróżnieniu od praw fizycznych, mają charakter statystyczny (inaczej stochastyczny) – są tzw. prawami wielkich liczb. Ich treść jest weryfikowana przez obserwację dostatecznie dużej liczby zdarzeń gospodarczych, co gwarantuje wyeliminowanie przypadkowych elementów. Z drugiej strony prawa ekonomiczne nie muszą zadziałać w każdym przypadku (albo ściślej – nie zawsze można zaobserwować ich działanie). O prawach ekonomicznych mówi się, że działają „zazwyczaj”. Ich niedziałanie może być skutkiem błędnego lub niedokładnego sformułowania prawa (jak w przypadku krzywej Phillipsa, która, mimo że oparta na wielu obserwacjach, nie okazała się być zależnością obiektywną i uniwersalną). Częściej jednak niedziałanie w rzeczywistości rynkowej prawa ekonomicznego jest efektem warunkowości i żywiołowości. Prawo to działa, ale rzeczywisty proces gospodarczy składa się z dodatkowych zdarzeń, które powodują, że w konkretnej sytuacji nie zaobserwano tego działania. Niekiedy zdarzenia te są nieprzewidywalne i nieregularne o wielkiej skali i ogromnych konsekwencjach, obiektywnie nieprawdopodobne. Nassim Nicholas Taleb nazwał je Czarnymi Łabędziami i stwierdził, że „historie tworzą przede wszystkim zdarzenia o randze Czarnych Łabędzi, podczas gdy my skupiamy się na jak najdokładniejszym zrozumieniu tego, co zwyczajne, dlatego nasze modele, teorie i interpretacje nie mogą ich wychwycić ani zmierzyć możliwości wystąpienia tego rodzaju wstrząsów”³. Jest to jednak pozorna zawodność praw ekonomicznych. Oczywiście oparte na prawach ekonomicznych prognozy mogą się nie sprawdzać, bo zawsze pojawia się jakieś zjawisko nieprzewidywalne. Ale to w niczym nie podważa wiarygodności prawa ekonomicznego, co najwyżej może pokazywać ich ograniczoną przydatność. Prawo ekonomiczne nie jest kryształową kulą. Jego celem jest objaśnianie zjawisk, a nie przewidywanie przyszłości.
- uniwersalność** W większości przypadków, poza przestarzałymi technologiami (mającymi historyczny charakter), związki i relacje gospodarcze stanowiące treść praw ekonomicznych mają charakter uniwersalny, a więc są ciągle aktualne. Aczkolwiek istnieją prawa, które są charakterystyczne wyłącznie dla określonych formacji społeczno-gospodarczych (są historyczne). Niekiedy jest też tak, że prawo ekonomiczne nabiera nowego sensu przy zachowaniu pierwotnego brzmienia. Taki proces redefiniowania dotyczy np. prawa Kopernika (w innych częściach świata

³ Por. N.N. Taleb, *Antykruchosć. Jak żyć w świecie, którego nie rozumiemy*, Poznań 2020, s. 25.

nazywanego prawem Oresmiusza lub prawem Greshama), zgodnie z którym pieniądz gorszy wypiera z obrotu pieniądz lepszy. Odkrywcom tego prawa chodziło przede wszystkim o to, że w obiegu znajdują się stare, wytarte, więc niepełnowartościowe monety kruszcowe, a monety nowe, mające prawidłową wagę, służą do przechowywania oszczędności, czyli natychmiast są z obiegu wypierane. Dzisiaj, wobec zmiany charakteru pieniądza, prawidłowość ta dotyczy przede wszystkim, aczkolwiek nie tylko, rynku walutowego.

Kolejnym narzędziem analizy ekonomicznej są modele ekonomiczne. Model jest uproszczonym obrazem gospodarki. Próba całościowego przedstawienia gospodarki ze względu na wskazaną już wyżej wielość zdarzeń jest skazana na niepowodzenie. Uproszczenie do analizy ekonomicznej wprowadził David Ricardo. Był on mistrzem w konstruowaniu abstrakcyjnych teorii, w których odrealniał rzeczywistość, pozostawiając czyste związki przyczynowo-skutkowe.

**model ekono-
miczny**

Od czasów Ricarda⁴ podstawowym założeniem wnioskowań ekonomicznych jest klauzula *ceteris paribus* (dosł. wszystko inne takie samo), która oznacza, że opisując określoną prawidłowość, milcząco przyjmuje się założenie o niezmienności pozostałych okoliczności, które jednak w rzeczywistości wpływają na badane zjawisko ekonomiczne. Jest to zatem świadome uproszczenie rozumowania. Uproszczenie takie może mieć jednak rozmaite konsekwencje. Istnieje bowiem pokusa pominięcia okoliczności istniejących w rzeczywistości, a niewygodnych dla badacza, lub takich, które faktycznie działają na model, trwale zniekształcając zależność przyczynowo-skutkową. W tym drugim wypadku powstanie uproszczenie, które nie występuje w rzeczywistości i nie opisuje niczego realnego. Dzieje się tak, ponieważ ekonomia nie jest nauką ścisłą na wzór fizyki i wbrew temu, co twierdził Ricardo, prognozy oparte na modelach ekonomicznych nie są „tak pewne, jak zasady grawitacji”. Pomijanie uproszczonego charakteru modelu prowadzi do tzw. grzechu Ricarda, polegającego na formułowaniu wniosków na temat rzeczywistej gospodarki bezpośrednio na podstawie modeli ekonomicznych.

ceteris paribus

4. Ekonomia a inne nauki

Ekonomia wywodzi się z filozofii. Ojciec ekonomii Adam Smith był profesorem filozofii moralnej. Jego pierwsza refleksja ekonomiczna dotyczyła etycznych aspektów gospodarowania. Z czasem, głównie za sprawą Davida Ricarda, ekonomia stała się odrębną dziedziną nauki. Do dyscyplin wywodzących

---

⁴ Jakkolwiek sformułowanie to wprowadził do analizy ekonomicznej prawdopodobnie W. Petty w 1662 r. w *Traktacie o podatkach i daninach*. Por. J. Persky, *Retrospectives: ceteris paribus*, „Journal of Economic Perspectives” 1990/2, s. 188.

się z ekonomii należy m.in. ekonomika – czyli nauka stosowana o określonej działalności gospodarczej, opisująca warunki jej prowadzenia, np. ekonomika rolnictwa, transportu, produkcji. W analizie ekonomicznej pomocne są też nauki ścisłe, w szczególności matematyka, statystyka i ekonometria, pozwalające wykorzystać metody ilościowe w opracowywaniu modeli ekonomicznych, czyli sytuacji teoretycznych umożliwiających prognozowanie przyszłości w gospodarce. Coraz większą rolę odgrywają finanse i księgowość, stanowiąc podstawę nowoczesnych systemów bankowych i rynku finansowego.

ekonomia a nauki huma- nistyczne

Szczególnego znaczenia nabiera związek ekonomii z naukami humanistycznymi, takimi jak historia, socjologia, psychologia czy prawo.

Tak jak historia gospodarcza i historia myśli ekonomicznej, które wspierają edukację ekonomiczną, tak również socjologia i psychologia są niezwykle pomocne w zrozumieniu zachowań jednostek i społeczeństwa na rynku, co współcześnie zaowocowało rozkwitem praw, metod i interdyscyplinarnych dziedzin wiedzy, takich jak np. marketing czy zarządzanie zasobami ludzkimi.

ekonomia a prawo

W gospodarce rynkowej relacje między ekonomią a prawem są oczywiste. Chodzi zarówno o konkretne dyscypliny prawnicze, takie jak prawo finansów publicznych, prawo podatkowe, prawo bankowe, prawo papierów wartościowych, prawo handlowe, czekowe, wekslowe itp., jak również o szczególnego rodzaju relacje występujące np. w ekonomii prawa, zbliżone do makroekonomicznej analizy legislacji gospodarczej. Od dawna rozwijają się interdyscyplinarne badania nad ekonomią biurokracji, biorące pod uwagę rozrost sektora publicznego i związane z tym koszty, oraz ekonomią praw własności (*property rights*), uzależniającą efektywność ekonomiczną od rodzaju własności (np. akcje pracownicze, fundusze inwestycyjne).

5. Definicja polityki gospodarczej

Polityka ekonomiczna czy też gospodarcza może być definiowana na różne sposoby. Za zmarłym w 2006 r. J.K. Galbraithem można stwierdzić, że jest to sposób sprawowania władzy państwowej w nowoczesnym systemie gospodarczym. W tym sensie polityka ekonomiczna ma służyć wskazywaniu zasad doboru środków właściwych do osiągnięcia zamierzonych przez państwo celów i metod posługiwania się tymi środkami.

definicja

Wydaje się, że najbardziej adekwatną definicją jest ta, zgodnie z którą polityka ekonomiczna (gospodarcza) jest to całokształt (zespół) świadomych działań (choć czasami o skutkach niezamierzonych) państwa, których celem jest od-

działywanie na gospodarkę (funkcjonowanie, strukturę, dynamikę), na stosunki ekonomiczne (ustrój gospodarczy) i na powiązania gospodarcze z zagranicą. Zadaniem polityki ekonomicznej jest praktyczne zastosowanie praw zbadanych przez ekonomię, czyli podejmowanie działań w procesie gospodarczym, które będą przynosić racjonalne i efektywne skutki.

Na politykę ekonomiczną składają się dwa nurty – opisowy (poznawczy) i normatywny. Opisowa polityka ekonomiczna zajmuje się poznaniem i charakterystyką narzędzi stosowanych w praktyce oraz oceną ich skuteczności. Polityka normatywna stara się odpowiedzieć na pytanie, jak powinno być. Daje wskazania co do właściwego doboru narzędzi polityki ekonomicznej do określonych celów gospodarczych.

Polityka gospodarcza jest dyscypliną naukową lokalizowaną wśród dyscyplin ekonomicznych. Opisuje i wyjaśnia mechanizmy świadomego oddziaływania państwa na gospodarkę. Składa się z dwóch części – teorii i praktyki. Teoria opisuje skutki zastosowania poszczególnych instrumentów, którymi dysponuje państwo, a praktyka polityki gospodarczej wskazuje, w jaki sposób osiągnąć cele gospodarcze odpowiednie do przekonań osób aktualnie sprawujących władzę. W przeciwieństwie do teorii ekonomii polityka gospodarcza wymaga uwzględnienia wiedzy z zakresu socjologii i politologii oraz prawa, które jest regulatorem systemów gospodarczych i społecznych. Szczególnie dużym dorobkiem w tym zakresie mogą wykazać się autorzy badający szeroko pojętą myśl ekonomiczno-prawną, gdyż późniejsze jej urzeczywistnienie w postaci realizowanego modelu gospodarczego i społecznego daje możliwość oceny zarówno wyboru teoretycznego, jak i metod oraz instrumentów ich zastosowania w praktyce. W przeciwieństwie do ekonomii (której znajomość dla polityka gospodarczego jest niezbędna), gdzie równość podmiotów gospodarujących przejawiająca się w ich konkurencji rynkowej powinna być wartością nadrzędną, w polityce gospodarczej dominującą niejako *ex definitione* funkcję spełniają szeroko pojęte instytucje państwowe, czyli kierujący nimi politycy, poczynając od parlamentu – ze wszystkimi tego konsekwencjami.

Istotną rolę w polityce ekonomicznej odgrywa zatem zakres aktywności państwa w gospodarce nie tylko jako podmiotu bezpośrednio biorącego udział w grze rynkowej, ale także jako regulatora polityki monetarnej oraz fiskalnej w ujęciu zarówno potocznie rozumianym, czyli podatkowym, jak i szerzej, czyli budżetowym, i to w systemie bardziej czy mniej scentralizowanym. Państwo przez swoje konstytucyjne organy powinno być zarówno regulatorem, jak i czynnikiem stabilizującym naturalną żywiołowość zdarzeń gospodarczych. Na ile skutecznie to robi, zależy od wielu czynników natury zarówno wewnętrznej, jak i zewnętrznej (a nawet globalnej), na które ma zresztą dosyć zróżnicowany

**nurty polityki
gospodarczej**

**polityka
gospodarcza
a ekonomia**

rola państwa

wpływ. Skala tych oddziaływań i ich skuteczność zależy, szczególnie współcześnie, od stopnia otwartości gospodarki wewnętrznej i jej kompatybilności z otoczeniem międzynarodowym.

otoczenie gospodarki

Ze względu na powyższe współczesne analizy z zakresu polityki gospodarczej bardziej koncentrują się na tendencjach i zależnościach międzynarodowych niż krajowych, na które ma się większy wpływ przy założeniu racjonalności działania i wyboru celu *pro publico bono*.

Uznając w jakiejś mierze zarówno indywidualny, jak i wspólny punkt widzenia, model gospodarczy – a *de facto* jego realizacja – ukazuje ciągły kompromis między gospodarczo-politycznymi celami a pozostającymi do dyspozycji środkami ich realizacji. Jest to podstawowa bariera w przekształceniu modelu gospodarczego w dobrze funkcjonujący w założeniu system gospodarczy. Warto jeszcze raz podkreślić rolę systemu prawnego, kształtującego i pozostającego w ścisłej korelacji z szeroko pojętą gospodarką i *de facto* go urzeczywistniającego.

6. Uwarunkowania polityki gospodarczej

klasyfikacja

Każda gospodarka funkcjonuje w określonym otoczeniu, które ma wpływ na jej możliwości i ograniczenia rozwojowe. Wynikają one z różnych czynników: od położenia geograficznego, przez system prawny, po zasoby danej gospodarki. Uwarunkowania polityki gospodarczej zwykle dzieli się na:

- 1) zewnętrzne:
  - a) położenie geograficzne,
  - b) międzynarodowa sytuacja polityczna, stosunki z sąsiadami,
  - c) przynależność do międzynarodowych ugrupowań politycznych, gospodarczych, militarnych,
  - d) międzynarodowa sytuacja gospodarcza,
  - e) *terms of trade*;
- 2) wewnętrzne:
  - a) stan i struktura zasobów przyrodniczych,
  - b) zasoby majątkowe,
  - c) zasoby ludzkie,
  - d) zagospodarowanie przestrzenne,
  - e) stosunek społeczeństwa do władzy i instytucji państwowych,
  - f) układ sił politycznych,
  - g) stosunki narodowościowe itp.;
- 3) ustrojowo-systemowe:
  - a) ustrój społeczno-polityczny,
  - b) podział administracyjny,
  - c) rozwiązania instytucjonalno-systemowe.

Położenie geograficzne determinuje sytuację geopolityczną, ekonomiczną i strategiczną danego kraju. Jest w zasadzie czynnikiem stałym, ale zmianie ulegają uwarunkowania zewnętrzne. Położenie bardzo często determinuje możliwości współpracy z innymi krajami, miejsce w międzynarodowym systemie komunikacyjnym.

położenie geograficzne

Międzynarodowa sytuacja polityczna i stosunki z sąsiadami mają podstawowe znaczenie dla wymiany handlowej. Determinują często nie tylko warunki cenowe tej wymiany, ale również stabilność dostaw, co z kolei przekłada się na stabilność produkcji przemysłowej.

sytuacja międzynarodowa

Przynależność do określonych ugrupowań militarnych, politycznych i gospodarczych nie musi się wiązać z położeniem geograficznym (choć większość międzynarodowych organizacji współpracy gospodarczej i politycznej ma charakter regionalny), ale zawsze łączy się z koniecznością ponoszenia pewnych kosztów. Państwo, uczestnicząc w tego typu ugrupowaniach, przyjmuje na siebie liczne zobowiązania, które musi wykonać, a każde uczestnictwo rodzi określone konsekwencje dla polityki gospodarczej. Zobowiązania te dotyczą np. dostosowania systemu prawnego, powstrzymania się od pewnych działań (związane przykładowo z wprowadzeniem restrykcji importowo-eksportowych lub ograniczeniem ceł) czy też podejmowania określonych działań.

sojusze międzynarodowe

Terms of trade, czyli warunki wymiany handlowej, określają przede wszystkim stosunek cen towarów eksportowanych do cen towarów importowanych. Warunki te polepszają się, gdy rosną ceny towarów eksportowanych lub maleją ceny towarów importowanych.

terms of trade

Do czynników wewnętrznych należy przede wszystkim zaliczyć zasoby naturalne. Z tego punktu widzenia znaczenie mają nie tylko bogactwa naturalne, jakie posiadają poszczególne państwa, ale również odsetek ziemi pozostającej w rolniczym wykorzystaniu i struktura ewentualnych upraw. Nie bez znaczenia są także warunki klimatyczne, które przede wszystkim determinują gospodarkę rolną, ale wpływają również na wielkość produkcji pozostałych gałęzi gospodarki.

zasoby naturalne

Zasoby majątkowe można podzielić na dwie grupy – majątek trwały sfery produkcyjnej i infrastrukturę społeczno-gospodarczą. Infrastruktura obejmuje te urządzenia, które służą do obsługi sfery produkcji i ludności za pośrednictwem różnego rodzaju świadczeń. Majątek trwały obejmuje środki trwałe wykorzystywane bezpośrednio w procesie produkcji. Zarówno majątek produkcyjny, jak i infrastrukturalny w miarę upływu czasu wymagają odtwarzania przez nowe inwestycje lub remonty.

zasoby majątkowe

zasoby ludzkie Zasoby ludzkie z punktu widzenia polityki gospodarczej mają podstawowe znaczenie z dwóch powodów. Po pierwsze, kwestią istotną jest liczba ludności, jej struktura ze względu na wiek i płeć, preferencje konsumpcyjne, miejsce zamieszkania. Nie bez znaczenia jest również ogólny poziom wykształcenia ludności, wydajność pracy, przedsiębiorczość itp.

7. Cele polityki gospodarczej

charakterystyka Ingerencja państwa w gospodarkę zawsze jest celowa. Cel jest jednym z elementów konstrukcyjnych definicji polityki gospodarczej. W gruncie rzeczy nie chodzi jednak o jakiś jeden wyalienowany cel, lecz raczej o zbiór celów. Ów układ celów jest zmienny – zarówno w czasie, jak i w przestrzeni. Zależy on przede wszystkim od systemu gospodarczego danego państwa. Istotne znaczenie mają również pozostałe uwarunkowania, scharakteryzowane wyżej. Niezależnie jednak od tych wszystkich czynników możliwe jest określenie pewnej grupy celów podstawowych, nazywanych również tradycyjnymi, która jest charakterystyczna dla państwa o gospodarce wolnorynkowej. W zakresie polityki krótkoterminowej będzie to zapewnienie pełnego zatrudnienia, stabilizacji cen i równowagi bilansu płatniczego. Polityka długoterminowa będzie natomiast nakierowana na wzrost gospodarczy i sprawiedliwy podział bogactw.

klasyfikacja Możliwe jest również tworzenie bardziej rozbudowanych i bardziej współczesnych klasyfikacji celów. W szczególności cele polityki ekonomicznej, biorąc pod uwagę ich charakter, mogą być grupowane na generalne, ekonomiczne, społeczne, ekologiczne i ustrojowe.

cele generalne Do celów generalnych z całą pewnością należy zaliczyć zapewnienie suwerenności, sprawiedliwości, postępu społecznego i ochronę praw człowieka.

cele ekonomiczne Celami ekonomicznymi są: wzrost gospodarczy i związane z nim dążenie do dobrobytu, rozwój przedsiębiorczości, wzrost udziału każdego państwa w międzynarodowym podziale pracy, restrukturyzacja gospodarki i jej dostosowanie się do aktualnych potrzeb, a przede wszystkim zapewnienie równowagi wewnętrznej (budżetowej) i zewnętrznej (wymiany z zagranicą).

cele społeczne Grupa celów społecznych obejmuje już wspomniane: sprawiedliwy podział dochodów i pełne zatrudnienie, ale również wyrównywanie szans w dostępie do rezultatów działalności gospodarczej i społecznej, zapobieganie wykluczeniu i reintegrację osób wykluczonych, zapewnienie ochrony zdrowia i zabezpieczenie na wypadek innych ryzyk socjalnych.

Cele ekologiczne to ochrona istniejących zasobów środowiska w ramach tzw. zrównoważonego rozwoju i rekultywacja obszarów zniszczonych.

cele ekologiczne

Do ostatniej grupy celów tradycyjnie zalicza się umacnianie i ochronę szeroko rozumianego ustroju społeczno-gospodarczego, zapewnienie bezpieczeństwa i wzmacnianie potencjału obronnego.

cele ustrojowe

Wydaje się jednak, że podstawowym celem polityki gospodarczej w każdym państwie czy grupie państw jest utrzymywanie stabilnego tempa wzrostu gospodarczego, najlepiej wysokiego lub rosnącego. Ma to w konsekwencji zapewniać względnie wysoki poziom zatrudnienia z teoretyczną tendencją do realizacji pełnego zatrudnienia (równowaga ogólna), co realizuje się przez stabilizację cen i dochodów oraz wartości kursu waluty narodowej albo pieniądza grupy państw (np. euro). Równowaga w szerokim znaczeniu tego słowa obejmuje także równowagę w obrotach z zagranicą. Dla permanentnej realizacji wszystkich przyjętych i temporalnie określonych celów (krótki, średni i długi okres) podejmowane są m.in. działania stabilizacyjne (w przypadku zagrożeń dla realizowanych celów), alokacyjne (mające na celu przeciwdziałanie żywiołowym mechanizmom rynkowym, polityka dekoncentracji własności i produkcji oraz demonopolizacji), redystrybucyjne (korygujące stałe tendencje czy trendy w gospodarce). Znany w niemieckim ordoliberalizmie i społecznej gospodarce rynkowej magiczny kwadrat (polityka wzrostu z uwzględnieniem wysokiego poziomu ekologii, pełnego, tzn. rynkowego zatrudnienia, wzrostu i stabilizacji pieniądza oraz budżetu, dodatniego salda obrotów z zagranicą) wpisuje się przez cele makro- i mikroekonomiczne w politykę społeczną, przemysłową, agrarną i usług publicznych.

wzrost gospodarczy

magiczny kwadrat

Tak określone cele realizuje w pełni Traktat o Unii Europejskiej (TUE), w art. 3 precyzując ogólne zadania Unii Europejskiej („Celem Unii jest wspieranie pokoju, jej wartości i dobrobytu jej narodów”). Unia ustanawia jeden rynek wewnętrzny. Stawia sobie za cel trwały rozwój Europy oparty na zrównoważonym wzroście gospodarczym, stabilności cen i społecznej gospodarce rynkowej o wysokiej konkurencyjności, promowanie postępu gospodarczego i społecznego oraz wysokiego poziomu zatrudnienia, a także osiągnięcie zrównoważonego i trwałego rozwoju, w szczególności przez stworzenie obszaru pozbawionego granic wewnętrznych, wzmacnianie spójności gospodarczej i społecznej oraz ustanowienie Unii Gospodarczej i Walutowej (UGW), docelowo z jednolitą walutą. Państwa członkowskie prowadzą swoje polityki gospodarcze zgodnie z art. 120–133 Traktatu o funkcjonowaniu Unii Europejskiej (TFUE), mając na względzie przyczynianie się do osiągania celów Unii zdefiniowanych w art. 3 TUE i w kontekście ogólnych kierunków określonych przez Radę Europejską.

zadania Unii Europejskiej

Zgodnie z art. 120 TFUE państwa członkowskie i Unia działają w poszanowaniu zasady otwartej gospodarki rynkowej z wolną konkurencją, sprzyjając efektywnej alokacji zasobów, przy założeniu poszanowania zasad przewodnich – stabilnych cen, zdrowych finansów publicznych i warunków pieniężnych oraz trwałej równowagi płatniczej.

Państwa członkowskie uznają swoje polityki gospodarcze za przedmiot wspólnego zainteresowania i koordynują je w ramach Rady, zgodnie z art. 120. W celu zapewnienia ściślejszej koordynacji polityk gospodarczych i trwałej konwergencji dokonań gospodarczych państw członkowskich Rada, na podstawie sprawozdań przedstawionych przez Komisję, nadzoruje rozwój sytuacji gospodarczej w każdym z państw członkowskich i w Unii, jak również zgodność polityk gospodarczych z ogólnymi kierunkami, oraz regularnie dokonuje oceny całościowej (art. 121 ust. 1 i 3 TFUE).

Państwa członkowskie unikają nadmiernego deficytu budżetowego. Komisja nadzoruje rozwój sytuacji budżetowej i wysokość długu publicznego w państwach członkowskich w celu wykrycia oczywistych błędów. Bada ona poszanowanie dyscypliny budżetowej (art. 126 ust. 1 i 2 TFUE).

Głównym celem Europejskiego Systemu Banków Centralnych (ESBC) jest utrzymanie stabilności cen. Bez uszczerbku dla celu stabilności cen ESBC wspiera ogólne polityki gospodarcze w Unii, mając na względzie przyczynianie się do osiągnięcia celów Unii ustanowionych w art. 3 TUE (art. 127 ust. 2 zdanie pierwsze TFUE). Ten wybór celów i zadań polityki gospodarczej dotyczący Unii odnosi się także do krajów stowarzyszonych, a stosują go również niezrzeszone kraje o gospodarce rynkowej.

podmioty Na pytanie, kto realizuje tak określone cele, współcześnie zdecydowanie nie wystarcza odpowiedź wskazująca jedynie na państwo. W znacznej mierze tak, jednak jest też wiele instytucji publicznych, ale niepaństwowych (np. stowarzyszenia, fundacje) realizujących funkcje samorządu lub państwa z powodu ograniczonego dostępu do wielu dóbr i usług lub organizowania i prowadzenia działalności publicznej, w której państwo zdecydowanie nie powinno uczestniczyć. Duży wpływ na ostateczny kształt polityki gospodarczej mają partie polityczne i organizacje związkowe pracodawców i pracobiorców, samorządowe, zawodowe, a więc w sumie wszystkie środowiska lobbujące. Widać to zresztą przy uchwalaniu ustaw i na każdym etapie powstawania regulacji prawnych.

instrumenty Do skutecznego modelu gospodarczego prowadzą takie instrumenty ekonomiczne i prawne, jak: rynek i jego formy, system pieniężny, planowanie i prognozowanie, system motywacyjny wraz z systemem zabezpieczeń społecz-

nych oraz technologie. Wśród instrumentów prawnych na czoło wysuwają się formy prawne własności, przedsiębiorstw, a zwłaszcza spółek, system polityczny realizujący swobody obywatelskie, a także szeroko pojęty system identyfikacji kulturowej.

8. Instrumenty polityki gospodarczej

Najprostsza definicja „instrumentu polityki gospodarczej” nakazuje rozumieć go jako zmienną, która pomaga osiągnąć założony cel. W tym sensie instrument jest synonimem narzędzia. Aby jednak jakaś zmienna mogła być uznana za instrument polityki gospodarczej, musi posiadać trzy cechy.

definicja

cechy

Pierwszą cechą jest podleganie kontroli. Nie może być bowiem instrumentem polityki taka zmienna, która jest zupełnie niezależna od podmiotu prowadzącego tę politykę. Nie chodzi tu jednak o sytuację pełnej kontroli nad skutkami zastosowania danego narzędzia. Istnieją bowiem takie instrumenty polityki gospodarczej, które działają automatycznie (np. tzw. automatyczne stabilizatory koniunktury, do których zalicza się progresywny podatek dochodowy) w tym sensie, że niezależnie od woli podmiotu prowadzącego politykę doprowadzają system gospodarczy do stanu równowagi. W konsekwencji kontrola nad tymi narzędziami jest znacznie ograniczona. Nie zmienia to jednak faktu, że podmiot prowadzący politykę gospodarczą zawsze może podjąć decyzję o zmianie ilościowej instrumentu, np. o podwyższeniu stawki podatku.

kontrolowalność

Drugą cechą instrumentów polityki gospodarczej jest skuteczność, rozumiana jako zdolność do wpływu na cele tej polityki.

skuteczność

Trzecią cechą jest niezależność, która przejawia się w możliwości odróżnienia zmiennej od innych instrumentów pod względem możliwości kontrolowania i skuteczności⁵.

niezależność

Instrumenty polityki gospodarczej mogą być klasyfikowane według rozmaitych kryteriów. Podstawowym kryterium jest niewątpliwie bezpośredniość oddziaływania. Z tego punktu widzenia wyróżniamy narzędzia bezpośrednio i pośrednio.

klasyfikacje

Narzędzia bezpośrednio sprowadzają się do nakazu określonego zachowania. Do grupy tej można zaliczyć m.in. limity produkcyjne.

**instrumenty
bezpośrednie**

Instrumenty pośrednie opierają się na oddziaływaniu na postawy i zachowania podmiotów gospodarczych (konsumentów i przedsiębiorstw). Oddziaływanie

**instrumenty
pośrednie**

⁵ Por. N. Acocella, *Zasady polityki gospodarczej*, Warszawa 2002, s. 220.

to może mieć charakter pozytywny (zachęty do określonego zachowania), jak i negatywny (zniechęcanie). Przykładem narzędzia pośredniego mogą być cła importowe. Ich wprowadzenie spowoduje podwyższenie cen dóbr importowanych, co z kolei pozwoli na ograniczenie konsumpcji dóbr zagranicznych i przyczyni się do poprawy salda bilansu handlowego. Trzeba jednak pamiętać, że bezpośredniość narzędzia zawsze jest odnoszona do konkretnego celu. W konsekwencji narzędzie, które jest pośrednie z punktu widzenia jednego celu, może być bezpośrednio z punktu widzenia innego.

instrumenty uznaniowe i autonomiczne Kolejnym kryterium klasyfikacji narzędzi polityki gospodarczej może być wskazany już wyżej stopień poddawania się kontroli decydenta. Stosując to kryterium, wyróżnimy instrumenty uznaniowe i instrumenty autonomiczne, zwane czasem regułami.

instrumenty ilościowe i jakościowe Narzędzia polityki gospodarczej mogą być również dzielone na ilościowe i jakościowe. Niekiedy wyróżnia się dodatkową grupę narzędzi reform, w przypadku których zmiana jakościowa polega na istotnym przekształceniu systemu gospodarczego.

Narzędzia mogą też być dzielone na ekonomiczne i pozaekonomiczne (szczególnie prawne). Wreszcie możliwa jest klasyfikacja według rodzaju polityki.

przykłady W praktyce do najbardziej charakterystycznych narzędzi polityki gospodarczej zalicza się:

- 1) stopy oprocentowania kredytów;
- 2) stopy oprocentowania obligacji;
- 3) stopy oprocentowania bonów skarbowych;
- 4) politykę i zasady kształtowania podatków;
- 5) zasady kształtowania ulg podatkowych;
- 6) różne formy preferencji kredytowych, podatkowych, inwestycyjnych;
- 7) taryfy celne i ograniczenia pozataryfowe;
- 8) płace i zasady kształtowania płac w sektorze publicznym;
- 9) zasady kształtowania wolnej konkurencji (ustawodawstwo antymonopolowe i prawo fuzji);
- 10) zamówienia rządowe.

9. Dziedziny polityki gospodarczej

przedmiot oddziaływania Podobnie jak wyróżnia się rozmaite rodzaje narzędzi polityki gospodarczej, tak również wprowadza się rozmaite klasyfikacje samej polityki. Klasyfikacja pierwsza odwołuje się do przedmiotu oddziaływania. Z tego punktu widzenia

wyróżnia się część polityki gospodarczej, której przedmiotem oddziaływania jest cała gospodarka w ujęciu globalnym. Ta część jest nazywana polityką makroekonomiczną. Jej istotą będą działania zmierzające do promowania wzrostu, kształtowania oszczędności i kierunków ich wykorzystania, osiągania wyższej efektywności, racjonalizacji podziału, stabilizacji gospodarki, właściwych stosunków z zagranicą.

polityka makroekonomiczna

Część druga polityki ekonomicznej odnosi się do jakiegoś konkretnego problemu występującego w życiu gospodarczym. W tym przypadku chodzi o politykę problemową (polityka mieszkaniowa czy ochrony środowiska).

polityka problemowa

Ze względu na rodzaj problemu można wyróżnić:

- 1) politykę wzrostu,
- 2) politykę strukturalną,
- 3) politykę regionalną,
- 4) politykę ekologiczną.

Biorąc pod uwagę dziedzinę gospodarki będącą przedmiotem oddziaływania, wyróżnia się następujące polityki sektorowe:

sektor

- 1) politykę przemysłową,
- 2) politykę rolną,
- 3) politykę handlową,
- 4) politykę współpracy gospodarczej z zagranicą,
- 5) politykę mieszkaniową.

Kierując się rodzajem stosowanych instrumentów (mechanizmów), można wyróżnić:

rodzaj instrumentu

- 1) politykę monetarną (kredytową, emisyjną),
- 2) politykę ubezpieczeń,
- 3) politykę cenowo-dochodową,
- 4) politykę budżetową,
- 5) politykę inwestycyjną,
- 6) politykę zatrudnienia,
- 7) politykę naukową.

Poszczególne polityki mogą być poddawane dalszym podziałom. Na przykład w ramach polityki budżetowej można wyróżnić polityki kształtowania dochodów i wydatków sektora publicznego, które da się podzielić na politykę podatkową, celną itd.

Literatura

- Acocella N., *Zasady polityki gospodarczej*, Warszawa 2002
- Ćwikliński H. (red.), *Polityka gospodarcza*, Gdańsk 2004
- Długosz T., Oplustil K. (red.), *Publiczne prawo gospodarcze*, Warszawa 2023
- Fajferek A. (red.), *Polityka ekonomiczna*, Kraków 1999
- Heilbroner R.L., *Wielcy ekonomiści. Czasy, życie, idee*, Warszawa 1993
- Mazurkiewicz E. (red.), *Polityka gospodarcza*, Warszawa 2000
- Milewski R. (red.), *Elementarne zagadnienia ekonomii*, Warszawa 2007
- Persky J., *Retrospectives: ceteris paribus*, „Journal of Economic Perspectives” 1990/2
- Stiglitz J.E., *Ekonomia sektora publicznego*, Warszawa 2004
- Skousen M., *Narodziny współczesnej ekonomii: życie i idee wielkich myślicieli*, Warszawa 2012
- Taleb N.N., *Antykruchość. Jak żyć w świecie, którego nie rozumiemy*, Poznań 2020
- Winiarski B. (red.), *Polityka gospodarcza*, Warszawa 2004

Rozdział drugi

HISTORIA

1. Starożytność i średniowiecze

Myśl ekonomiczna okresu starożytności oraz średniowiecza nie była zbyt nowatorska i nie miała istotnego wpływu na rozwój systemu gospodarczego. W starożytności podstawową formą aktywności gospodarczej było rolnictwo uprawiane przez gospodarstwa domowe dzięki sile roboczej, jaką gwarantowało niewolnictwo. Miasta umożliwiały wymianę, tworząc rynki produktów czy usług, gdyż większymi rozmiarami działalności gospodarczej po prostu nie znano. Panujące stosunki społeczne petryfikowały system gospodarki naturalnej.

**system
gospodarowania**

Doskonalszą formę traktatu o prawach rządzących gospodarstwem domowym niż zaproponowana przez Ksenofonta przedstawił Arystoteles (384–322 p.n.e.) w IV wieku p.n.e. Nie jest to jakaś dojrzała myśl ekonomiczna, lecz głębokie refleksje na tematy etyczne, w ramach których siłą rzeczy występują problemy ekonomiczne, takie jak np. praca i kwestia wynagrodzenia w systemie niewolniczym w pełni akceptowanym przez Arystotelesa. Propozycje poprawy gospodarowania były związane z doskonaleniem metod uprawiania roli i hodowli jako aktywności ludzkiej moralnie najwyższej ocenianej. Zdecydowanie potępiał on też proceder pobierania procentów, co stanie się później także jednym z podstawowych kanonów np. myśli tomistycznej.

Arystoteles

Dopiero uzmysłowienie faktu, że kapitał pożyczkowy przynosi korzyści pożyczającemu, a więc sprawiedliwe jest, aby ten, kto pożyczka, za te korzyści zapłacił, zmieniło ortodoksyjne postrzeganie pobierania opłaty od pożyczanych pieniędzy. Osiąganie korzyści z pożyczek osobistych, a szczególnie uprawianie lichwy (bardzo wysoki procent) nie było jednak i nie jest akceptowalne – podobnie jak w Koranie. Również problematyka cen, a więc i kosztów, nie miała współczesnego kontekstu, dlatego głównym problemem nurtującym starożytnych była kwestia „słuszności” cen z punktu widzenia etyki. To zresztą naturalnie prowadziło ich, ogólnie rzecz biorąc, do kwestii użyteczności poszczególnych

dóbr, i to w oderwaniu od ich cen (towary bardzo użyteczne i niezbędne, ale powszechne, były tanie, a „zbyteczne” w sensie niezbędności – zazwyczaj drogie). Dopiero wiele setek lat później udało się wyjaśnić ten problem. Pieniądz, a właściwie płacidyła (metale szlachetne, towary szczególnie deficytowe, muszle, kamienie nie tylko szlachetne i inne) nie były przedmiotem szczególnej analizy, przynajmniej we współczesnym tego słowa znaczeniu, a pomnażanie ich było zajęciem powszechnie nieakceptowanym. Zastanawia, jak tamte poglądy przetrwały w postawach społeczeństw krajów słabo rozwiniętych właściwie do dziś, przy pominięciu krajów bogatych, pozostających raczej w mniejszości.

Platon W innym kierunku podążały poglądy Platona (ok. 428 – ok. 348 p.n.e.) – poddawał w nich ocenie organizację państwa jako wspólnoty militarnej i społecznej, a jednocześnie gospodarczej, zarządzanej przez „strażników” pozbawionych dóbr materialnych. Ta bliska koncepcji komunizmu utopia (szczególnie w praktyce) zupełnie się nie powiodła, czego dowodem są także całkowicie odmienne poglądy jego najsłynniejszego ucznia, Arystotelesa, preferującego własność prywatną i interes osobisty.

O ile rozważania Greków, a później także Rzymian (ci ostatni, w przeciwieństwie do Greków, wnieśli skromny wkład w rozwój myśli gospodarczej, natomiast nie do przecenienia pozostaje ich rola w tworzeniu regulacji prawnych, szczególnie gdy chodzi o własność prywatną) były przede wszystkim związane z gospodarstwem domowym, o tyle kolejne stulecia przyniosły zainteresowanie prawami rządzącymi gospodarstwem państwowym, czyli gospodarowaniem państwa.

tomizm Zanim stało się to dominującym tematem i problemem aż do czasów współczesnych, warto wspomnieć o św. Tomaszu z Akwinu (1225–1274), przejawiającym wyraźnie szersze niż tylko teologiczne zainteresowania ekonomią, a szczególnie pieniądzem, zaprezentowane w *Summie teologicznej*. Szczególnie interesowało go powiązanie „słusznych cen” z wyznawanymi regułami religijnymi i praktyką życia. Coraz bliżej było więc do uznania ceny „słusznej” za cenę rynkową, co nastąpiło w rzeczywistości w ekonomii klasycznej. Niemniej wszelkiego rodzaju ingerencje w mechanizm rynkowy kształtowania cen, ich regulacje, zamrażanie lub ustalanie stanowią odwieczny dylemat nierównowagi i rozbieżności między popytem i podażą. „Ekonomia scholastyczna” wniosła więc do historii myśli trzy istotne kategorie: użyteczność jako funkcję źródła wartości, cenę sprawiedliwą i poglądy o bezużyteczności kapitału (pieniądza).

prawa pieniężne
Oresmiusza,
Kopernika,
Greshama Kolejne stulecie przyniosło jednak i na tym obszarze istotne zmiany poglądów, chociażby w postaci przemysła biskupa Mikołaja z Oresme (ok. 1320–1382, potocznie nazywany też Oresmusem) propagującego aktywność kupców i handel jako czynniki sprzyjające obiegowi pieniądza, za który w sensie formalnym

odpowiadał władca (ksiązę). Chodziło mu przede wszystkim o przeciwdziałanie wszelkim oszustwom i patologiom związanym z biciem (emisją) i obiegiem monetarnym, co skutkowało niepewnością wymiany i tezuracją (gromadzeniem dobrego pieniądza, a wydawaniem złego). Prawo to sformułował Thomas Gresham w 1558 r. (*de facto* zostało ogłoszone przez Mikołaja Kopernika w 1526 r.), lecz pierwszeństwo wyjaśnienia okoliczności jego funkcjonowania należy przypisać Oresmistrzowi.

Poglądy te, będące odpowiedzią na intensywny rozwój wymiany handlowej, który nastąpił po odkryciach geograficznych, ukształtowały pierwszą spójną metodologicznie doktrynę polityki gospodarczej – merkantylizm.

2. Merkantylizm

Kapitalizm kupiecki dominował przez prawie trzy stulecia, począwszy od połowy XV wieku, a jego schyłek odnotowany w historii myśli ekonomicznej przypadł na połowę XVIII wieku, a więc na początek rewolucji przemysłowej i wydanie przez Adama Smitha w 1776 r. *Bogactwa narodów* (w tym roku ogłoszono także np. amerykańską Deklarację niepodległości).

**kapitalizm
kupiecki**

Termin „merkantylizm” służył do rozróżnienia odmiennych sposobów pomnażania wartości i bogacenia się, jakim były system handlowy oraz system rolniczy. Nie był to jeszcze system jednolity, ale raczej zestaw poglądów gospodarczych głoszonych przez bardzo rozmaite grupy społeczne. W Hiszpanii byli to głównie duchowni – dominikanie z Salamanki, którzy przede wszystkim zajmowali się teorią inflacji. We Francji i Włoszech merkantylizm był rozwijany przez polityków i urzędników, w Anglii przez autorów piszących o gospodarce w innych krajach Europy (współcześnie można by ich określić jako lobbystów). Był bardziej instrumentem polityki gospodarczej niż teorii ekonomii. W miastach prym wiodli kupcy, tworząc silny i wpływowy stan, zwłaszcza że wraz z rozwojem rynków – wskutek odkryć geograficznych – pojawiły się nowe towary i kruszce. Właśnie napływ kruszców (głównie srebra) przyniósł najdalej idące konsekwencje dla dotychczasowych stosunków ekonomicznych. W rezultacie wzrósł poziom cen, mimo że większość monet bitych z przywiezionych kruszców była przeznaczana na finansowanie wojen i przywóz towarów z zagranicy. W ten sposób „rósł rynek”, i to „międzynarodowy”, co oczywiście było pozytywnym zjawiskiem.

Merkantylizm jako kierunek w myśli ekonomicznej i politycznej dominujący w Europie XVI i XVII wieku reprezentowali m.in. Thomas Mun (1571–1641) w Anglii, Antoine de Montchrétien (1576–1621) we Francji, w okresie póź-

**przedstawiciele
merkantylizmu**

niejszym John Law (*Money and Trade Considered with a Proposal for Supplying the Nation with Money*, 1705), Jacob Vanderlint (*Money Answers all Things*, 1734) czy biskup George Berkeley (*Querist*, 1737), a także jego przedstawiciele na terenie obecnych Włoch, Austrii, Niemiec. Czołowym przedstawicielem merkantylizmu w praktyce był Jean-Baptiste Colbert (1619–1683), Minister Finansów Francji za czasów monarchii absolutnej Ludwika XIV.

nadwyżka handlowa

Głównym założeniem merkantylizmu było bogacenie się narodów i państw przez intensyfikację wymiany handlowej, a co za tym idzie – gromadzenie zasobów kruszcowych stanowiących zapłatę za nadwyżkę handlową. Podstawą bogactwa było złoto i srebro, dlatego w strategii handlowej należało zapewnić jego napływ przez cła na import towarów przetworzonych i ich eksport do innych krajów. Dopuszczano import tanich surowców. Triumfował więc protekcjonizm wprowadzany ustawami uchwalanymi przez parlamenty. Obsesyjna wręcz troska o dodatni bilans handlowy, realizowana wyłącznie przez import kruszcu, wywołała przede wszystkim wzrost cen. Tę świadomość wielu merkantylistów miało już w połowie XVII wieku.

dodatnie saldo wymiany

Współcześnie nazwalibyśmy to wprost polityką dodatniego salda wymiany z zagranicą i nadwyżki finansowej, co w XVI oraz XVII wieku przejawiało się w gromadzeniu kruszcu (najczęściej złota). Nadwyżkę handlową osiągnano jednak w wyniku silnych działań protekcyjnych generowanych przez poszczególne państwa i monopoli, a więc nie była to konkurencyjna gra rynkowa.

autarkia

Aktywność państwa nie ograniczała się jedynie do wspierania przedsięwzięć handlowych, lecz inspirowała również wzrost produkcji, wspomagając przedsiębiorczość prywatną, a także organizując własne kompanie produkcyjne i handlowe. Niewątpliwie były to przykłady aktywności gospodarczej państwa, które w XX wieku nazywa się interwencjonizmem. Osiąganie nadwyżki w handlu było możliwe także dzięki autarkii gospodarczej, czyli polityce samowystarczalności, a więc eliminowaniu zakupów w innych krajach.

Merkantyлизм służył przede wszystkim akumulacji kruszcu, czyli gromadzeniu bogactwa, co z pewnością ułatwiło późniejszy rozwój, zwłaszcza w okresie liberalnej gospodarki i wolnego rynku.

protekcjonizm

Potrzeba dalszego rozwoju gospodarki wywołała falę krytyki pod adresem merkantylizmu, szczególnie przeciwko autarkii i protekcji gospodarczej, najsilniej wyartykułowanej przez filozofa Davida Hume'a (1711–1776), a także Adama Smitha, który merkantyлизм uznawał za „zlepek protekcjonistycznych iluzji”. Dopiero niemiecka szkoła historyczna (Wilhelm Georg Friedrich Roscher i Gustav Friedrich von Schmoller, a później ich uczniowie w Anglii – William Cun-

ningham i William James Ashley) broniła skutecznie polityki merkantylistycznej jako propaństwowej. Zdecydowanej jej obrony podjął się znacznie później John M. Keynes (*Uwagi o merkantylizmie* [w:] *Ogólna teoria zatrudnienia, procentu i pieniądza*, Londyn 1936), widząc w obsesji napływu pieniądza do kraju związek z jego dostępnością (kapitalizacją), niską ceną i *de facto* wysokim zatrudnieniem przez wzrost inwestycji. Tak więc można by mówić o prestiżowej rehabilitacji merkantylistów, gdyby nie fakt, że poglądy Keynesa (a raczej neokeynesistów) w latach 80. XX wieku były także mocno krytykowane.

Merkantylści, uznając, że „pieniądz przyspiesza handel”, wnieśli swój istotny wkład (zwłaszcza John Locke, David Hume) w rozwój ilościowej teorii pieniądza. Do najbardziej dyskusyjnych instrumentów należy interwencja państwa na rzecz obrony „rodzimego” przemysłu (głównie w sensie „obrony” miejsc pracy swoście pojętej), ochrona celna oraz polityka dodatniego bilansu płatniczego. Stosowanie tego typu zabiegów przez wszystkie państwa spowodowało zdecydowane obniżenie się tempa wzrostu gospodarczego.

Merkantylizm powoli oddawał więc miejsce dominującej doktrynie na rzecz fizjokratyzmu, który zgodnie z hasłem *laissez faire, laissez passer* propagował zezwolenie na swobodę działalności gospodarczej zarówno krajowej, jak i zagranicznej, którą to wolność rozumiano jednak w sposób etyczny.

3. Fizjokratyzm

Fizjokratyzm powstał we Francji w początkach XVIII wieku jako system społeczno-gospodarczy. Jego głównym twórcą był lekarz François Quesnay (1694–1774), autor pracy *Tableau économique* (*Tablica ekonomiczna*), w której zaprezentował przepływ dochodów między poszczególnymi grupami społecznymi. Fizjokratyzm był przede wszystkim apologią rolnictwa jako gałęzi przynoszącej „czysty” dochód zarówno w sensie produkcyjnym, jak i etycznym. Dochodem czystym (wartością dodaną) był plon, jaki uzyskiwał rolnik ponad zasiane ziarno. Dochód ten był następnie przekazywany innym klasom społecznym jako wynagrodzenie czy to za udostępnienie ziemi, czy też za dobra i usługi.

Następnymi przedstawicielami tego nurtu, choć o znacznie mniejszym autorytecie, byli Anne Robert Jacques Turgot (1727–1781) i Pierre Samuel du Pont de Nemours (1739–1817), wydawca prac Quesnaya zatytułowanych *La Physiocratie*, od 1800 r. przebywający w Ameryce (uciekł przed rewolucją; był protoplastą właścicieli słynnego amerykańskiego koncernu chemicznego).

**przedstawiciele
fizjokratyzmu**

***laissez faire,
laissez passer***

Swoje poglądy fizjokraci wywodzili z przekonań religijnych, wierząc, że porządek naturalny (oparty na prawie naturalnym) jest podstawą racjonalnej działalności gospodarczej ludzi oraz ich świadomego wyboru. Istnienie i ochrona własności oraz swoboda handlu wynikają także z prawa naturalnego. System gospodarczy opierał się na własności indywidualnej i wolności postępowania w myśl dobrze pojętego własnego interesu, ale z uwzględnieniem interesu innych. To właśnie rolnictwo było najbardziej predysponowane do sprostania tym trudnym wyzwaniom, gdyż daje dochód czysty, za który można nabyć użyteczne dobra i usługi (a więc użyteczności rzeczowej, a nie wartościowej, jak pojmowali to merkantyliści). Istota ustawodawstwa także opierała się na dogmacie *laissez faire, laissez passer* – „dajcie swobodę działania i ruchu”. Ten postulat wolności gospodarczej, określanej jako „leseferyzm”, był w następnych stuleciach podtrzymywany przez liberalne kierunki myśli ekonomicznej.

Wydane w latach 1758–1759 *Tablice ekonomiczne* Adam Smith uznał wraz z uprawianą przez fizjokratów krytyką barier celnych za koronne osiągnięcie *les économistes*, jak pierwotnie ich nazywano. Podczas odwiedzin w Paryżu w 1765 r. Smith dyskutował z nimi o „systemie rolnym”.

**struktura
społeczeństwa**

Użyteczność produktów rolnych oraz podstawowych wyrobów rzemiosła dobrze uzasadniała koncepcję porządku naturalnego i czystego dochodu, a w rezultacie pozwalała jedynie rolnictwu uznać za pracę produkcyjną, bo tylko tam obserwowalne było pomnożenie dóbr. To z kolei determinowało ocenę struktury społecznej, w której rolnicy i właściciele ziemscy (także przedstawiciele władzy) zasługiwali na miano pożytecznych, a wszyscy inni stanowili klasę „jałową”, ponieważ ich działalność nie prowadziła do pomnażania dóbr; fizjokraci nie dostrzegali jeszcze, że wartość dodana (produkt czysty) jest efektem każdego procesu produkcji. Fizjokratyzm głosił swobodę działań (w tym handlu) z zachowaniem wyznawanych pryncypiów. Widział też miejsce na aktywną działalność państwa, ale wspierającego akceptowany przez fizjokratów system gospodarczy. Akceptowali oni pobieranie podatków od dochodów uzyskiwanych przez właścicieli ziemskich jako konsekwencji zdolności ziemi do tworzenia produktu czystego.

podatek jedyny

Fizjokratyczny postulat „podatku jedynego” był rodzajem opodatkowania wartości ziemi oraz minimalizował koszty poboru podatków. Pierre-Paul Lemercier de La Rivière w *L'Ordre naturel essentiel des sociétés politiques* (1767) twierdził, że „nikt nie jest kupującym, nie będąc jednocześnie sprzedającym”, co później dało podstawę do sformułowania przez Jean-Baptiste'a Saya (1767–1832) tzw. prawa rynków, którego podstawowym sensem było stwierdzenie, że podaż tworzy swój własny popyt.

Fizjokratyzm niewątpliwie wniósł wiele wartości i relacji – pożądaných z punktu widzenia stosunków między jednostką a społeczeństwem. W jakimś sensie do *Tablic ekonomicznych* nawiązywał w latach 30. XX wieku Wassily Leontief (1905–1999), tworząc „analizę nakładów i wyników” lub inaczej nazwanych „tablic przepływów międzygałęziowych”, co przyniosło mu w 1973 r. Nagrodę Nobla w dziedzinie ekonomii¹.

4. Nowe stosunki produkcji w Europie Zachodniej

Rewolucja przemysłowa, która pod koniec XVIII wieku objęła Anglię i Szkocję, opierała się na najmniejszej sile roboczej. Robotnicy pochodzili najczęściej z wsi opuszczanych na skutek procesu groduzenia. Towary wyprodukowane w miastach nie znajdowały już dotychczasowych nabywców, gdyż ci w większości wyemigrowali w poszukiwaniu pracy. Wzrost populacji w miastach oraz utrata przez kupców podstawowej roli w kształtowaniu aktywności gospodarczej na rzecz przemysłowców przyczyniły się do rozwoju gospodarki kapitalistycznej. Dodatkowym czynnikiem rozwojowym były techniczne wynalazki, a w szczególności wynalezienie maszyny parowej przez Jamesa Watta w 1769 r., umożliwiającej szybką mechanizację produkcji.

rewolucja
przemysłowa

Identyczny skutek miało wynalezienie w 1770 r. przez Jamesa Hargreavesa maszyny przędzalniczej, dzięki której dynamicznie wzrosła produkcja włókiennicza. To z kolei wywołało wzmożony popyt na surowce energetyczne (głównie węgiel) oraz na stal i drewno. Stąd wziął się skokowy wręcz wzrost produkcji w przemyśle surowcowym w Anglii, południowej Szkocji, a także w północnej Francji i Niemczech. Produkcja odzieży (tkanin), żywności oraz budowa domów

kapitalizm
wolnorynkowy

¹ Tak zwana Nagroda Nobla w dziedzinie ekonomii nie była ustanowiona w testamencie Alfreda Nobla i nie jest finansowana ze środków Fundacji Nobla zapisanych w tym testamencie. Środki na jej sfinansowanie pochodzą z darowizny przekazywanej Fundacji Nobla corocznie od 1968 r. przez Bank Szwecji. Dlatego też oficjalna nazwa tej nagrody to Nagroda Banku Szwecji w dziedzinie nauk ekonomicznych im. Alfreda Nobla. Nagroda ta niczym się nie różni od nagród finansowanych ze środków własnych Fundacji Nobla. Procedura jej przyznawania przez Królewską Szwedzką Akademię Nauk jest taka sama jak pozostałych. Laureat otrzymuje z rąk króla Szwecji złoty medal i dyplom honorowy podczas ceremonii, która odbywa się tradycyjnie w rocznicę śmierci Alfreda Nobla 10 grudnia każdego roku. Identyczna jest również jej wysokość (10 mln koron szwedzkich). Do końca 2023 r. przyznano 55 nagród 93 osobom. Wśród laureatów Nagrody Nobla w dziedzinie ekonomii są tylko trzy kobiety – prof. Elinor Ostrom (1933–2012), nagrodzona w 2009 r., najmłodsza laureatka w historii – prof. Esther Duflo (ur. w 1972 r.), która otrzymała ją w 2019 r. wraz z mężem prof. Abhijitem Banerjeem i mającym polskie korzenie prof. Michaeliem Kremerem, oraz prof. Claudia Goldin (ur. w 1946 r.) – laureatka w 2023 r. W 2007 r. Nagroda Nobla została przyznana prof. Leonidowi Hurwiczowi (1917–2008), amerykańskiemu ekonomie polskiego pochodzenia, absolwentowi Wydziału Prawa Uniwersytetu Warszawskiego. Profesor Hurwicz był najstarszym w historii laureatem Nagrody Nobla we wszystkich dziedzinach.

stanowiła podstawę zapotrzebowania i determinowała stosunki wymienne. W ten sposób ukształtowała się na wiele dekad specjalizacja z sięgającymi właściwie do dzisiaj konsekwencjami rozwoju regionalnego i monokultury technicznej w sensie tendencji i poziomu.

produkcja maszynowa

Specjalizacja wymusiła także wzrost wydajności pracy, co z kolei przyniosło zmiany w organizacji produkcji. W rezultacie nastąpiły istotne zmiany społeczno-ekonomiczne i kulturowe, gdyż opanowanie procesu produkcji maszynowej ukształtowało stosunki diametralnie odmienne niż w przypadku produkcji rękodzielniczej.

Adam Smith

Twórca zasad ekonomii klasycznej Adam Smith był absolwentem uniwersytetów w Glasgow i w Oksfordzie, a w opublikowanych w 1776 r. *Badaniach nad naturą i przyczynami bogactwa narodów*², zwanych potocznie *Bogactwem narodów* (które zaczął pisać podczas podróży do Francji), zwracał uwagę na dominującą wśród przedsiębiorstw negatywną jego zdaniem cechę myślenia jedynie kategoriami własnych korzyści (a przecież nie można go podejrzewać o nadmierną sympatię dla pracowników najemnych). Ta negatywna cecha przedsiębiorców przyniosła radykalne postawy w następnych dekadach.

W pozornej sprzeczności z tymi słowami są jego stwierdzenia o egoizmie ekonomicznym, będącym podstawową przesłanką podjęcia racjonalnych decyzji gospodarczych (inwestycyjnych lub konsumpcyjnych). Jak pisał: „[...] nie od przychylności rzeźnika, piwowara czy piekarza oczekujemy naszego obiadu, lecz od ich dbałości o własny interes. Zwracamy się nie do ich humanitarności, lecz do egoizmu”.

„niewidzialna ręka rynku”

Stąd dzięki obserwacji rzeczywistości wczesnego kapitalizmu zrodziło się słynne pojęcie „niewidzialna ręka rynku”, najczęściej używane w odniesieniu do fazy kapitalizmu wolnorynkowego. Smith pisał, że „nie widział, aby wiele dobrego zdziałali ludzie, którzy udawali, iż handlują dla dobra społecznego”. Ten radykalny w porównaniu z poprzednimi wyobrażeniami o celu aktywności gospodarczej ludzi zwrot w świadomości, integrujący własne bogacenie się z interesem społecznym, jest bez wątpienia jego najważniejszą zasługą.

rewolucja przemysłowa

W związku ze wzrostem zatrudnienia pojawił się, nie tylko teoretyczny, problem płacy jako ceny siły roboczej oraz zysku i kapitału. Te istotne kategorie ekonomiczne, co warto podkreślić, są także rezultatem procesów historycznych, takich jak rewolucja przemysłowa. Należało połączyć w logiczną całość kwestię wynagrodzenia pracowników, zysku przedsiębiorcy, czyli także formy jego wynagrodzenia, i korzyści właściciela lub dzierżawcy ziemi w formie ren-

² Polskie tłumaczenie O. Einfelda i S. Wolffa ukazało się w 1927 r.

ty (dochodu). Wielkości te wpływały na obowiązujący na rynku poziom cen. Masowość produkcji i poziom cen z kolei zwracały także uwagę na zjawisko rozbieżności między różnymi wartościami użytkowymi (użytecznością) dóbr i usług a wartościami wymiennymi (cenami), co logicznie wyjaśniono znacznie później (marginaliści w latach 70. XIX wieku).

Smith pokonał tę przeszkodę, wyrażając słuszną opinię, że wartość mierzona jest ilością pracy i to ona (jej uzasadniony nakład) decyduje o proporcjach wymiany (cenie, którą określił jako „rynkową”, czyli aktualną lub „naturalną”, kształtującą się w dłuższym czasie) pod warunkiem rynkowego, a więc swobodnego otoczenia konkurencyjnego. Twierdził, że cenę określa ilość pracy i wynikający z niej koszt utrzymania robotnika, a jego płaca to zwrot kosztów wychowania do chwili podjęcia przez niego pracy, co w tamtych czasach następowało już w dzieciństwie.

wartość rynkowa

Równie ważną dla niego kwestią były przyczyny pobudzania wzrostu gospodarczego, na co wpływ powinno mieć państwo (polityka gospodarcza). Na czoło wybija się jego żądanie swobody handlu wewnętrznego i zagranicznego ze wspieraniem podziału pracy jako czynnika obniżającego koszty produkcji przez wzrost jej skali. Krytykę merkantylizmu Smith potwierdził w *Bogactwie narodów*, stwierdzając, że nie zasoby kruszcu, ale „roczna praca każdego narodu jest funduszem, który zaopatruje go we wszystkie rzeczy konieczne i przydatne w życiu”. Wzrost tego bogactwa uzależniał od pracowitości społeczeństwa, „zręczności, sprawności i znanstwa, z jakim swą pracę zazwyczaj wykonywa” i jego liczebności, a przede wszystkim „liczbą tych, którzy pracują użytecznie i liczbą tych, którzy tego nie czynią”. Przedstawił także nowoczesną definicję pracy produkcyjnej jako powiększającej wartość produktu (wartość dodana powiększająca wartość zużytych surowców i materiałów o koszt robocizny).

krytyka merkantylizmu

Za pozytywne – jak byśmy dzisiaj określili – trendy wyrażające się we wzroście produkcji i niskich cenach, a więc wzroście bogactwa, odpowiada zdaniem Smitha państwo. Uznawał jednak konieczność zapewnienia bezpieczeństwa i interesów państwa przez wspieranie przemysłów obronnych dzięki wprowadzeniu taryf celnych, mając świadomość występowania przestępczości celnej w innych krajach. Zwracał uwagę na obowiązek „ustanowienia i utrzymywania pewnych urzędów i instytucji publicznych, których ustanowienie i utrzymywanie nie może nigdy leżeć w interesie jednostki, a to dlatego, że dochód z nich nigdy nie pokryje kosztów”.

rola państwa

Smith sprzeciwiał się jednak zdecydowanie monopolom i przywilejom wewnętrznym, a także porozumieniom czy raczej zmwom (w każdej postaci),

konkurencja wolnorynkowa

również kompaniom (czyli współczesnym korporacjom), głosząc konieczność ciągłego wzmocnienia konkurencji, co jest stałym elementem rynkowo rozumianej polityki gospodarczej. Będąc zwolennikiem szeroko pojętej oszczędności, zarówno w skali jednostki, jak i państwa, wyznaczał cele podstawowe, takie jak skuteczna obrona, wymiar sprawiedliwości oraz niezbędne roboty publiczne finansowane z podatków, które powinny być „pewne, wygodne i oszczędne, jeśli chodzi o ich wymiar i pobór”. W zasadzie optował za proporcjonalnym systemem podatkowym. Jest twórcą tzw. złotych zasad opodatkowania oraz klasyfikacji czynników produkcji i wynagrodzenia za korzystanie z tych czynników.

5. Rozwój przemysłu i handlu w Stanach Zjednoczonych

ekspansja eksportu

Wojny w Europie, które rozpoczęły się w 1793 r. początkowo między Anglią a Francją, ogarniając później całą zachodnią Europę, przyczyniły się w istotny sposób do rozwoju przemysłu amerykańskiego. Mimo że Anglia pod koniec XVIII wieku prowadziła handel swoimi tanimi produktami w Ameryce, to wkrótce właśnie eksport amerykański znalazł w walczącej Europie duży rynek zbytu. Obejmował on głównie pszenicę, za którą otrzymywano wysokie ceny. Wzrost eksportu skutkowało także rozwojem tonażu floty handlowej. Tonaż statków w latach 1789–1809 wzrósł o 300%. Udział przewozów ze Stanów Zjednoczonych do Europy wzrósł z 50% w 1790 r. do 95% w 1800 r. U schyłku XVIII wieku wywóz towarów ze Stanów Zjednoczonych wzrósł o 26%, osiągając wartość ponad 200 mln dolarów (wartość dolara była wielokrotnie wyższa od dzisiejszej). Właściciele floty oraz farmerzy osiągnęli wysokie dochody, co miało się jeszcze w przyszłości kilkakrotnie powtórzyć z powodu trwających w Europie działań wojennych.

Na ten okres datowane są również początki wymiany handlowej z Brazylią, z której sprowadzano kawę.

cla protekcyjne

Rozwój słabego początkowo przemysłu amerykańskiego wspomagano odpowiednią polityką ceł ochronnych. Decydującą rolę odegrał w tym względzie sekretarz skarbu Alexander Hamilton (1755 lub 1757–1804). Jego sprawozdanie przedłożone w 1791 r. Izbie Reprezentantów było głównym argumentem za wprowadzeniem ceł protekcyjnych, chroniących wytwórczość amerykańską.

W przeciwieństwie do warunków europejskich podstawową barierą był brak kapitału i siły roboczej. Jedno i drugie było do osiągnięcia przez masową emigrację z Europy do Ameryki. Sprzeciwy farmerów widzących

w napływie taniej siły roboczej konkurencją na rynku pracy mogły być przezwyciężone przez wzrost liczby nowych miejsc zatrudnienia, także dla pracowników rolnych, w rodzącym się przemyśle. Wzrost produkcji przemysłowej znajdował popyt u bogatych farmerów, którzy sprzedawali artykuły rolne w dużych miastach. Następowo więc tzw. sprzężenie zwrotne w rozwoju gospodarczym.

Dzięki ścisłej ochronie celnej możliwy był zdaniem Hamiltona trwały rozwój gospodarczy. Początkowy wzrost cen na chronione dłami towary w miarę wzrostu produkcji i upływu czasu uległ zahamowaniu. Następnie ceny zaczęły gwałtownie spadać, a gdy osiągnęły poziom niższy niż ceny wyrobów europejskich (głównie angielskich), ochrona celna była już zbyteczna.

ochrona celna

Wynalazki J. Watta i J. Hargreavesa zostały sprowadzone do Stanów Zjednoczonych przez Samuela Slatera w 1789 r. Założono pierwszą w Ameryce fabrykę tekstylną produkującą szorstkie sukno dla niewolników z Południa. Produkcję oparto na napędzie wodnym, a jej zastosowanie było pierwszym krokiem w rozwoju systemu fabrycznego na Nowym Kontynencie.

Majątki zgromadzone w branży włókienniczej stanowiły załóżek amerykańskiego kapitalizmu, którego specyficzną cechą był intensywny rozwój finansowy, wyprzedzający zdecydowanie rozwój przemysłu.

kapitalizm amerykański

O ile w Europie obserwowano zjawisko powolnego i raczej wtórnego w stosunku do rozwoju przemysłowego wzrostu znaczenia sektora finansowo-bankowego, o tyle w Ameryce branża ta wyraźnie stanowiła czynnik generujący wzrost produkcji przemysłowej (tak zresztą jest i obecnie).

Zrzeszenia finansowe i spółki prawa publicznego powstawały w bankowości i ubezpieczeniach. Pierwsza giełda rozpoczęła działalność w Filadelfii w 1791 r. oraz w Nowym Jorku i Bostonie. W latach 1790–1800 powstało blisko 100 zrzeszeń przedsiębiorców i finansistów. Rozwinął się także system bankowy. Z prawie 30 zrzeszeń bankowych, powstałych przed 1800 r., 25 przetrwało do 1929 r.

giełdy

Proces przemian najwcześniej, bo w pierwszej połowie XIX wieku, rozpoczął się w Anglii i w Stanach Zjednoczonych. W pozostałych krajach Europy Zachodniej (w szczególności we Francji i w Niemczech) rozwój przemysłu bawełnianego zapoczątkował w drugiej połowie stulecia proces industrializacji, który nadał silny impuls rozwojowi gospodarczemu tych krajów. Nieco później industrializacja objęła również Rosję i Japonię.

6. Rewolucja przemysłowa w Europie Środkowo-Wschodniej

**opóźnienie
gospodarcze
Europy
Środkowo-
Wschodniej**

W stosunku do zachodniej części kontynentu przemysł w Europie Południowej i Wschodniej był zdecydowanie zacofany. Na przełomie XVIII i XIX wieku we wschodniej części Niemiec, Austrii, a także w Rosji i Turcji (władającej Europą Południowo-Wschodnią) przeważało rękodzieło, a manufaktury pojawiały się wyjątkowo (m.in. na ziemiach polskich). W rolnictwie dominował system gospodarki feudalnej. Stopniowe osłabienie, a w rezultacie zanik systemu feudalnego uruchamiał proces uwalniania siły roboczej z rolnictwa i skierowania jej do rodzącego się przemysłu fabrycznego. Punktem zwrotnym było uwłaszczenie chłopów. Zarówno z tych powodów, jak i z potrzeby militaryzacji produkcji (na potrzeby zbrojących się armii) udzielano nowo powstałym przedsiębiorstwom wielu ulg, co miało w przyszłości skutkować wzrostem zatrudnienia i wpływów podatkowych, a przede wszystkim przewagą potencjału gospodarczego. Uruchamiano w tym celu system zamówień rządowych oraz preferencji kredytowych (zupełnie jak współczesny interwencjonizm państwowy).

Rozwój przemysłu w Rosji został zapoczątkowany dzięki importowi narzędzi i maszyn z Europy Zachodniej. W 1805 r. w Petersburgu zastosowano w przemyśle włókienniczym napęd parowy. Nowocześniejsze techniki produkcji i wydobycia wprowadzono także w hutnictwie i górnictwie. Ocenia się, że poziom umaszynowania przemysłu angielskiego z 1840 r. Rosja osiągnęła w latach 20. XX wieku. Początek wyraźnego rozwoju produkcji przemysłowej w Rosji nastąpił w latach 1865–1890. Interesujące, że zarówno wschodnia część Prus (w tym ziemie polskie), jak i Śląsk nie odróżniały się znacznie poziomem wytwarzania od wschodnich sąsiadów. Jedyne na ziemiach czeskich odnotowano znaczne zaawansowanie metod produkcji przemysłu włókienniczego oraz wydobycia w górnictwie. W porównaniu z poziomem przemysłu brytyjskiego było to jednak opóźnienie rzędu 40 lat (w przypadku Rosji opóźnienie oceniano na 80 lat).

Na ziemiach wchodzących w skład monarchii habsburskiej (poza Czechami i Austrią), czyli na ziemiach polskich oraz na Węgrzech, początki rozwoju przemysłu włókienniczego datowane są na lata 1840–1870, ale prawdziwy jego rozwój przypadł na lata 80. i 90. Opóźnienie to przetrwało (a właściwie pogłębiło się) w XX wieku (i jest liczone na ok. 50–100 lat).

7. Rozwój gospodarczy w krajach azjatyckich

**rozwój gospo-
darczy w Azji**

Chiny na początku XIX wieku były mocno penetrowane przez rozwinięte państwa europejskie (głównie Anglię). Szczególnie niechlubnie wpisała się w te

dzieje angielska Kompania Wschodnioindyjska, która handlowała opium, a jej głównym zajęciem był import srebra do Wielkiej Brytanii. W wyniku tzw. wojen opiumowych Brytyjczycy zajęli Hongkong w latach 1840–1842. Począwszy od 1858 r. (a szczególnie od konwencji pekińskiej podpisanej w 1860 r.) dalsze przywileje handlowe Wielka Brytania dzieliła już z innymi państwami (Francją, Rosją, Stanami Zjednoczonymi). Towary obce nie były wprawdzie chętnie kupowane, ale uzależnienie polityczne przekładało się także na sferę gospodarczą.

Niezależność gospodarczą oraz uniknięcie zależności politycznej od Europejczyków udało się przez długi okres zachować Japonii, Tybetowi i Mongolii. Japonia została zmuszona do uległości w 1853 r. (ekspedycja komodora Matthew Perry'ego), kiedy Stany Zjednoczone zagrożeniem militarnym wymusiły na niej otwarcie na kontakty międzynarodowe. Nie utraciła jednak niepodległości, a w następnych dekadach (tzw. era Meiji, od 1868 r. do 1912 r.) udało się jej zbudować nowoczesne państwo narodowe i przejść modernizację gospodarki.

W Japonii, podobnie jak w innych krajach regionu, nastąpiła szybka recepcja europejskich metod wytwarzania, czyli produkcji przemysłowej skorelowanej z tradycyjnymi metodami, co w rezultacie umożliwiło powstanie dużych grup przedsiębiorstw przemysłowych. Dysponowały one tanią i bardzo zdyscyplinowaną siłą roboczą; nie utraciło to aktualności do czasów współczesnych. Tak narodziły się wielkie rodzinne koncerny o charakterze konglomeratu (*zaibatsu*): Mitsui, Mitsubishi, Sumitomo, Yasuda i in.

**początki
koncernów**

Warto podkreślić, że pierwszy etap rozwoju przemysłowego był oparty na kapitale zagranicznym (podobnie jak po zakończeniu II wojny światowej) oraz praktycznie niewolniczej pracy chłopów.

System feudalny panował w rolnictwie (połowa plonów była oddawana panom feudalnym). Reforma rolna przeprowadzona w 1872 r. przyznała chłopom uprawianą ziemię za odszkodowaniem. Duża część biedniejszych chłopów migrowała z rodzinami do miast, szukając pracy w tworzących się koncernach. Procesy te były wspierane polityką celną państwa. Ponieważ produkcja przemysłowa Japonii bazowała na imporcie surowców (z braku rodzimych), wkrótce rozpoczęła się ekspansja japońska na sąsiadów (Tajwan, Korea).

8. Szkoła klasyczna w ekonomii

Poglądy najwybitniejszego przedstawiciela tego nurtu A. Smitha, wyrażone w *Badaniach nad naturą i przyczynami bogactwa narodów* z 1776 r., zdeterminowały pojawienie się nowego nurtu w myśli ekonomicznej, zwanego ekonomią

**przedstawiciele
szkoły klasycznej**

klasyczną. Po jego śmierci przedstawicielami tego nurtu byli David Ricardo (1772–1823), Thomas Robert Malthus (1766–1834) oraz Francuz Jean-Baptiste Say (1767–1832).

Wprowadzili oni do nauczania ekonomii swoje spostrzeżenia i refleksje wynikające z obserwacji dojrzałej formy i skutków rewolucji przemysłowej – co nie było udziałem ich wielkiego poprzednika – udoskonalając jego liczne wnioski.

- David Ricardo** Ricardo był synem maklera giełdowego i mieszkał początkowo w Holandii, gdzie – także grając na giełdzie – dorobił się znacznego majątku pozwalającego mu zająć się po przeniesieniu do Anglii teorią ekonomii i parlamentaryzmem. Został bowiem członkiem parlamentu angielskiego, w czasie posiedzeń którego wypowiadał się na tematy gospodarcze. Był w serdecznych stosunkach z Malthusem, co nie przeszkadzało mu w licznej korespondencji nie zgadzając się z częścią jego poglądów.
- teoria wartości** Podobnie jak Smith Ricardo definiował główne kategorie ekonomiczne, zwracając szczególną uwagę przy określaniu wartości lub ceny dobra (usługi) na ich przydatność, czyli użyteczność. Był przekonany, że jeżeli towar „nie jest użyteczny, czyli nie zaspokaja żadnych potrzeb, nie ma żadnej wartości wymiennej”. Wartość wywodził więc z rzadkości występowania lub ilości pracy niezbędnej do otrzymania dóbr, wskazując na relacje wymienne będące wynikiem nakładu pracy. To wyraźne akcentowanie ilości pracy jako wskaźnika wymiany (wartości wymiennej), przy uwzględnieniu zasady swobodnego kształtowania się płac, cen, popytu i podaży, będzie już zawsze stanowić kanon szkoły klasycznej.
- renta** Jako ziemianina (kupił majątek ziemski w Gatcombe Park) interesowała go renta gruntowa jako dochód, czyli ta część „produktu ziemi, którą płaci się właścicielowi za jej użytkowanie”. Ponieważ wraz ze wzrostem populacji i uprzemysłowieniem uprawą obejmowano coraz słabsze gleby, osiągnane na nich zbiory stanowiły dla niego minimum dochodowości tych, którzy je uprawiali (był to dochód krańcowy, obiektywnie wyznaczany przez warunki glebowe). Wszyscy inni uprawiający lepsze gleby uzyskiwali „rentę”, czyli nadwyżkę w stosunku do kosztu (takiego samego jak na słabych glebach w sensie robocizny). Ten dodatkowy dochód (plon) był więc integralną częścią nierówności zarówno gospodarczej, jak i społecznej, którą Ricardo uważał za zasadną.
- żelazne prawo płac** Ricardo uważał płace za niezbędną cenę utrzymania równowagi na rynku pracy bez wzrostu czy spadku liczby pracowników. Innymi słowy, jego zdaniem wynagrodzenie robotnika powinno wystarczać wyłącznie na koszty utrzymania na minimalnym poziomie. Jeżeli płace wzrastają, warunki życia robotników polepszają się, ich liczba się zwiększa (np. dzięki lepszym warunkom przeżywa

więcej dzieci). Po pewnym czasie liczba robotników jest zbyt duża w stosunku do popytu na pracę. Nieuchronnie skutkuje to obniżką wynagrodzeń nawet poniżej kosztów utrzymania, co samoczynnie prowadzi do zmniejszenia się populacji, a w konsekwencji podaży pracy do wymaganego poziomu równowagi. Płaca wystarczająca na utrzymanie na minimalnym poziomie, jaką wypłaca się robotnikom w stanie równowagi, nazywana jest płacą naturalną. Ta zależność została określona jako „żelazne prawo płac” i wniosła, podobnie jak i inne poglądy autora *Zasad ekonomii politycznej* (1817, polskie wydanie 1957), spory wkład w późniejsze koncepcje Karola Marksa. Ricardo był przeświadczony o konieczności istnienia ubóstwa, którego „nie powinno ratować ani państwo, ani nikt inny”. Żelazne prawo płac miało dostosowywać przez wysokość płac wahania popytowo-podażowe na rynku pracy. Z tego „obiektywnego” prawa miała wynikać nieuchronność utrwalonych od wieków stosunków społecznych. Co więcej, jakiegokolwiek korekty Ricardo uważał za niedopuszczalne, twierdząc, że „płace, podobnie jak wszystkie inne umowy, należy pozostawić działaniu lojalnej i wolnej konkurencji na rynku, a ustawodawstwo nie powinno ich nigdy regulować”. Cokolwiek by obecnie sądzić o jego poglądach, to i tak zakładały one poprawę losu ludzi, którzy na wsiach w systemie feudalnym nie mieli nawet takich praw jak robotnicy podczas rewolucji przemysłowej. Ocena poglądów Ricarda bardzo często od tych historycznych uwarunkowań abstrahuje. Stanowi to oczywisty dowód, że ocenianie dawno stawianych tez wyłącznie przez pryzmat dzisiejszej sytuacji nie tylko jest metodycznie niepoprawne, lecz także prowadzi do zmiany ich treści.

Malthus był anglikańskim pastorem i ojcem liczego potomstwa, ale przede wszystkim autorem słynnego *Essay on Population* (1798) o pełnej nazwie *An Essay on the Principles of Population*³, który do historii ekonomii wniósł tzw. prawa ludnościowe, rządzące przyrostem ludności i poziomem wynagrodzeń. Wyrazny wzrost populacji w czasach Malthusa, szczególnie w Irlandii, był związany ze wzrostem ilościowego spożycia tanich ziemniaków uprawianych na niewielkim areale, co w powiązaniu z „ignorancją i nędzą ludzi, które ich skłaniają do ulegania swym instynktom, mimo braku innych perspektyw poza samym utrzymaniem się przy życiu, zachęcały w takim stopniu do małżeństwa, że liczba ludności znacznie przekroczyła możliwości gospodarki i zasobów kraju”.

Malthus uważał, że liczba ludności ograniczana jest przez środki utrzymania, a ponadto rośnie w tempie geometrycznym, natomiast przyrost żywności – w tempie najwyżej arytmetycznym. Różnica ta nie może być zniwelowana (poza decyzjami prokreacyjnymi; np. propagował zawieranie małżeństw

teoria ludnościowa Malthusa

³ Polskie tłumaczenie dokonane przez K. Steina, „ucznia Uniwersytetu Jagiellońskiego”, pod kierunkiem i z przedmową Adama Krzyżanowskiego, ukazało się w 1925 r.

w późniejszym wieku) przez dobroczynność ani podobnego typu działalność. Jak wskazywał Malthus, „głód, zdaje się jest ostatnim i najstraszniejszym środkiem działania natury. Siła wzrostu ludności jest o tyle większa od siły produkcyjnej ziemi, że przedwczesna śmierć musi w pewnej mierze w jakiś sposób dotknąć rasę ludzką. Występki ludzkie są czynnymi i skutecznymi środkami depopulacji. One jakoby wyprzedzają całą tę wielką armję, niosącą zniszczenie, a często one kończą dzieło. Jeśli nie dopisują choroby, epidemie, zarazy i plagi posuwają się w strasznym pochodzie i sieją zniszczenie. Jeśliby zniszczenie było jeszcze niewystarczające, wówczas wkracza można i nieuchronna klęska głodu. Swym potężnym naciskiem utrzymuje w równowadze ilość ludności z ilością żywności na świecie”⁴. Ta swoista doktryna miała i ma sporo wyznawców. Była do pewnego czasu stosowana w praktyce w krajach słabo rozwiniętych oraz w Chinach. Kłam jej zadała tzw. zielona rewolucja w krajach rozwijających się, szczególnie w Indiach, gdzie zwiększono wielokrotnie produkcję żywności przez nowe technologie i wykorzystanie nawozów sztucznych, w ślad za czym poszło stopniowe zmniejszanie się przyrostu naturalnego wskutek zmian społecznych. W Chinach opanowano natomiast problem demograficzny przez kontrolę urodzin.

W opublikowanych w maju 2015 r. wynikach badań zespołu prof. Paolo D’Odorico wskazano jednak, że rośnie liczba krajów uzależnionych od importu żywności. W krajach tych obserwowany jest też szybki wzrost demograficzny, co bezpośrednio wiąże się z wyczerpaniem zasobu ziemi uprawnej i ograniczeniem dostępu do źródeł wody. Z badań tych wynika, że od wielu lat wielkość produkcji żywności nie nadąża za wzrostem ludności, z tym że nierównowaga ta zwiększyła się na przestrzeni ostatnich 20 lat⁵.

Inną zasługą Malthusa było zakwestionowanie „prawa rynków” J.B. Saya, a zwłaszcza jego mechanicznego dostosowywania się popytu do podaży. Uzasadniał on możliwość, z jednej strony, „nadprodukcji”, a z drugiej – niedostatecznego popytu, w czym „wyprzedził” znacznie późniejsze wątpliwości J.M. Keynesa.

prawo rynków Saya

Jean-Baptiste Say początkowo zajmował się działalnością ubezpieczeniową, później był profesorem College de France. Najślynniejsze jego dzieło *Traité d’économie politique* (1803) zawiera tzw. prawo rynków, według którego produkcja (podaż) wywołuje (poprzez wydatki) globalny i równoważący się popyt, czyli zakłada powrót do równowagi rynkowej w dłuższym okresie dzięki swobodnemu kształtowaniu się podaży i dostosowującemu się do niej popytowi. Zbyt wysoka cena pracy (czyli płaca) spowoduje wzrost liczby bezrobotnych,

⁴ Por. T.R. Malthus, *Prawo ludności*, tł. K. Stein, Warszawa 1925, s. 89, 90.

⁵ Por. S. Suweis, J.A. Carr, A. Maritan, A. Rinaldo, P. D’Odorico, *Resilience and reactivity of global food security*, PNAS 2015 112 (22) 6902–6907.

natomiast jej obniżenie zwiększy liczbę miejsc pracy i może spowodować podwyższenie jej poziomu w związku z rosnącym popytem na siłę roboczą, a równowaga zostanie w ten sposób zachowana. Prawo to przetrwało *de facto* do lat 30. XX wieku, a więc wielkiego kryzysu i „rewolucji keynesowskiej”.

Ukoronowaniem dorobku szkoły klasycznej były poglądy Johna Stuarta Milla, a w szczególności wydane w 1848 r. *Zasady ekonomii politycznej*, łączące podejście klasyczne z neoklasycznym. Jest to już unowocześnienie doktryny Ricarda w kwestii realnego kosztu kapitału, roli popytu w kształtowaniu się cen oraz powiązanie teorii wartości z koncepcją użyteczności.

Mill wprowadza do ekonomii podział praw na prawa produkcji, określane przez warunki techniczne, oraz prawa podziału, określane przez ludzkie instytucje, prawa i obyczaje społeczne. Analizuje ziemię i pracę jako czynniki produkcji, zysk i procent jako wynagrodzenie za inwestowanie, które wyróżnia ludzi przedsiębiorczych od biernych, pracę i płacę produkcyjną oraz nieprodukcyjną (jej rezultatem jest transfer dochodów, a nie wartość nowa, czyli czysta), teorię kapitału i wydatków publicznych, problem wypierania kapitału z rynku prywatnego przez państwo zaciągające na tym rynku pożyczki (na wojny), prawo popytu i podaży, elastyczność cenową popytu, korzyści skali produkcji, popyt międzynarodowy, teorię procentu, teorię kosztów alternatywnego zastosowania czynników produkcji.

**podział praw
Milla**

Mill widział potrzebę zmian stosunków społecznych na rzecz – jak to można współcześnie określić – demokratyzacji ustroju kapitalistycznego. Nie obwiniał systemu własności prywatnej, lecz raczej brak świadomości wspólnego interesu i konieczności podziału korzyści wynikających z tego systemu. Instrumenty ekonomiczne i politykę gospodarczą oceniał po osiągniętych rezultatach. Akceptując teorię Malthusa, odchodził od jej determinizmu na rzecz konieczności przeprowadzenia zmian w systemie, który – ogólnie rzecz biorąc – akceptował.

Przedstawiciele szkoły klasycznej widzieli „w niewidzialnej ręce rynku” skuteczny instrument przywracający naruszoną równowagę. W przeciwieństwie do następców (szkoła neoklasyczna lub np. monetarysty) pieniądź traktowali jako dobro neutralne, niewpływające w istotny sposób na warunki wymiany dóbr na rynku. Warto podkreślić, że był to pieniądź bądź kruszcowy, bądź wymienny na złoto. Główny nurt dyskusji prowadzili wyżej wymienieni ekonomiści, ale dyskusja toczyła się także poza nim i dotyczyła w zasadzie trzech podstawowych spraw: różnic między narodowymi poglądami (w tym także amerykańskimi), w Anglii dopasowywania systemu klasycznego do realiów społecznych i gospodarczych oraz próby nadania formy matematycznej dotychczasowemu systemowi cen, płac, procentów, rent i zysków.

marksizm Jednocześnie rozwijała się koncepcja radykalna i kwestionująca na drodze rewolucyjnej dotychczasowy „ustalony” porządek, której autorem był głównie Karol Marks (1818–1883). Rewolucja marksowska przede wszystkim jest kojarzona z teorią wartości dodatkowej i dialektycznym konfliktem klas, który miał urzeczywistnić się w Anglii. Poza faktem, że zideologizowano poglądy Marksa i jego następców utopią komunistyczną, na dodatek bez trwałych pozytywnych skutków gospodarczych, trudno o pozytywną opinię o tej doktrynie.

socjaliści utopijni O zmiany warunków upominali się Jean Charles Leonard Simonde de Sismondi (1773–1842) i utopijni socjaliści – Robert Owen (1771–1858) i Pierre-Joseph Proudhon (1809–1865), przestrzegając przed narastającym konfliktem klasowym w jego dialektycznej formie. Mimo uznania „własności za kradzież” (Proudhon) akceptowali z konieczności system własności prywatnej i różnic klasowych, apelując o zmniejszanie biedy pracowników najemnych i ich rodzin, namawiając do systemu własności grupowej, np. spółdzielczej.

9. Szkoła historyczna

niemiecka szkoła narodowa Niemcy w początkach XIX wieku nie były państwem jednorodnym, a ekonomiczne zacofanie wiązało się z obowiązującym między poszczególnymi księstwami systemem ceł i polityką autarkii (samowystarczalności) gospodarczej. Jeśli w tradycji myśli anglosaskiej państwo zawsze istniało dla obywatela, to wśród niemieckich „ekonomistów” panował pogląd przeciwny. Zarówno Adam Heinrich Müller (1779–1829), jak i Georg Friedrich List (1789–1846) jako przedstawiciele niemieckiego nurtu historycznego byli obrońcami feudalnych interesów i ziemiaństwa. Zasługą tego ostatniego było wprowadzenie strefy wolnego handlu (później, po wcześniejszym osadzeniu w więzieniu, musiał emigrować do Stanów Zjednoczonych, skąd powrócił już bez przeszkód do Niemiec w 1831 r.). W pracy *Das nationale System der politischen Ökonomie* zaprezentował ewolucję systemu gospodarczego i polityki gospodarczej, co uruchomiło nowe myślenie także na temat zasad ekonomii klasycznej. Podobnie traktował wprowadzenie ceł ochronnych (lub rezygnację z nich) w zależności od etapu, na którym znajduje się gospodarka narodowa. Wolny handel sprzyjał głównie tym, którzy rozwinęli się wcześniej od innych, a niekoniecznie (zazwyczaj nie) tym, którzy tkwili jeszcze w niedorozwoju. Ten punkt widzenia nie mógł pojawić się oczywiście u klasyków systemu z wyżej wymienionych powodów. Podobne poglądy były wyrażane w Stanach Zjednoczonych. To uprzywilejowanie, gdy trwało za długo, wpływało także negatywnie na konkurencyjność branż, co do dzisiaj znajduje swoje potwierdzenie w handlu międzynarodowym.

Müller do znanych czynników produkcji (ziemia, kapitał, praca) dołączył intelektualny „czynnik ludzki” – duchowe zasoby narodu. Pojęcie to utożsamiał z historią narodu oraz jego fizycznymi i duchowymi przeżyciami oraz doświadczeniami. Müller kwestionował też klasyczny podział na pracę produkcyjną i nieprodukcyjną.

Szkoła narodowa stworzyła podstawy dla dwóch szkół historycznych – starszej i młodszej. Przedstawicielami starszej szkoły historycznej byli m.in. Wilhelm Georg Friedrich Roscher (1817–1894), Bruno Hildebrand (1812–1878) i Karl Gustav Adolf Knies (1821–1898). Naukowcy ci twierdzili, że dorobku szkoły klasycznej nie da się zastosować do wszystkich systemów ekonomicznych. Ich zdaniem prawidłowości, które zostały zaobserwowane w uprzemysłowionej gospodarce angielskiej, nie występują w opartej na rolnictwie gospodarce niemieckiej. Historycy uważali, że błędem jest stosowanie w ekonomii metody teoretyczno-dedukcyjnej i że analiza ekonomiczna powinna się opierać na statystyce i badaniu zdarzeń gospodarczych występujących w przeszłości.

starsza szkoła historyczna

Przedstawiciele młodszej szkoły historycznej, m.in. Gustav von Schmoller (1838–1917), Adolf Heinrich Gotthilf Wagner (1835–1917), Max Weber (1864–1920), również kwestionowali istnienie w ekonomii prawidłowości, przyznając decydującą rolę wydarzeniom indywidualnym.

młodsza szkoła historyczna

Naukowcy ci negowali istnienie praw ekonomicznych, natomiast w pełni dopuszczali skutki indywidualnych zdarzeń gospodarczych. W istocie zrezygnowali z teorii ekonomii na rzecz szczegółowych badań z zakresu historii gospodarczej. Dużą rolę w ich poglądach odegrała filozofia społeczna z przełomu XIX i XX wieku, według której dobrobyt społeczny to suma dobrobytów indywidualnych, ale wartością nadrzędną jest społeczeństwo i naród, a nie jednostka (uniwersalizm).

kwestionowanie praw ekonomicznych

Konieczność zjednoczenia księstw niemieckich pozytywnymi procesami gospodarczymi (ochrona celna) wpływała na protekcyjnistyczne poglądy przedstawicieli niemieckiej szkoły historycznej. Mimo istotnych osiągnięć, głównie na obszarze niemieckojęzycznym, szkoła ta nie odegrała w teorii ekonomii większej roli. Na przykład T. Veblen (choć była to opinia odosobniona) odmawiał uznania osiągnięć niemieckiej szkoły historycznej za ekonomię naukową.

10. Szkoła subiektywistyczno-marginalna

W drugiej połowie XIX wieku okazało się, że szkoła klasyczna niedostatecznie wyjaśnia rzeczywistość i jest pełna sprzeczności. Nadszedł czas rewolucji

marginalizm

marginalnej. Jej prekursorem był niewątpliwie Hermann Heinrich Gossen (1810–1858), autor tylko jednego i niedocenionego przez niemieckich ekonomistów-historyków dzieła *Entwicklung der Gesetz des menschlichen Verkehrs und der daraus fließenden Regeln für menschliches Handeln* (1854). Ponowne odkrycie myśli Gossena nastąpiło przeszło 20 lat później.

W latach 70. XIX wieku równocześnie w trzech różnych ośrodkach niezależnie od siebie narodziły się trzy szkoły określane mianem subiektywistycznych. W Anglii powstała szkoła neoklasyczna (zwana również anglo-amerykańską). Jej twórcą był odkrywca Gossena – William Stanley Jevons (1835–1882). W Wiedniu powstała szkoła psychologiczna (austriacka), którą stworzył urodzony w Nowym Sączu doktor praw Uniwersytetu Jagiellońskiego Carl Menger (1840–1921). Natomiast Szwajcar Marie-Esprit-Léon Walras (1834–1919) stworzył w Lozannie tzw. szkołę matematyczną (inaczej lozańską). Szkoły te skoncentrowały się na zjawiskach subiektywizmu, a więc indywidualnej oceny użyteczności (zarówno jednostkowej produktu, jak i całkowitej, czyli użyteczności kilku jednostek, włącznie z ostatnią, która zaspokaja potrzebę całkowicie). W centrum ich zainteresowania była teoria wartości oraz cen w aspekcie oceny konsumenta lub użytkownika. Rewolucja marginalna nie była powszechnie zauważona, datuje się ją na ok. 1871 r., ale „krańcowa użyteczność” pojawiała się jako problem już wcześniej – Gossen (1854), Jevons (1862), Menger (1871), Walras (1874).

Kwestią podstawową dla marginalistów było badanie stopnia zadowolenia czy przyjemności związanych z posiadaniem czy konsumpcją pierwszej i następnych jednostek dobra.

prawa Gossena

W rezultacie stwierdzono, że użyteczność każdego dobra czy usługi, przy założeniu niezmienności innych czynników, zmniejsza się wraz ze wzrostem wolumenu, czyli że użyteczność krańcowa każdej następnej jednostki dobra spada (I prawo Gossena), a użyteczność całkowita rośnie aż do osiągnięcia stanu zaspokojenia, czyli konsument maksymalizuje użyteczność wtedy, gdy kwotę do dyspozycji przeznacza na zakup różnych dóbr, tak aby z ostatniej jednostki pieniądza skierowanej na zakup każdego z dóbr osiągać jednakowy przyrost satysfakcji (II prawo Gossena). Użyteczność ostatniej i najmniej pożądanej jednostki, czyli użyteczność krańcowa, wyznacza wartość wszystkich innych jednostek dobra lub usługi.

wartość

Użyteczność pomaga także (choć tylko częściowo) odnieść się do problemu wartości oraz ceny. Gotowość zapłacenia za ostatni (czyli najmniej pożądany) egzemplarz danej ceny ustalała jej obowiązujący poziom. Krańcowość miała znaczenie w sensie także podaźowym, tzn. wpływała na koszty produkcji (także

krańcowe). Subiektywna zmiana użyteczności (wzrost lub spadek) decyduje bowiem o decyzji kupna po określonej cenie. Wszyscy oni eksponowali bardziej popyt niż podaż, użyteczność konsumencką niż koszty produkcji, subiektywne w miejsce obiektywnych teorii wartości, analizę decyzji gospodarstw domowych jako determinantę decyzji przedsiębiorców.

Carl Menger ekonomię uznawał za dyscyplinę teoretyczną, opisującą zachowania konsumentów i przedsiębiorców, kwestionował makroekonomię jako dziedzinę nauki. Zdefiniował pojęcie dobra jako podstawowej kategorii ekonomicznej, wprowadził podział dóbr w zależności od „odległości” od aktu zaspokojenia potrzeby.

austriacka szkoła ekonomii

Na tzw. trójkącie Mengera pokazał, jak człowiek zaspokaja swoje potrzeby – najpierw wartościując każdą z nich od najpilniejszej do zaspokojenia do najmniej pilnej, a następnie konsumując kolejne jednostki dobra w ramach poszczególnych kategorii potrzeb. Ponieważ konsumpcja kolejnych jednostek dobra zaspokajających potrzebę najpilniejszą łączy się z taką samą użytecznością jak konsumpcja dóbr zaspokajających kolejną potrzebę, konsument zaczyna konsumować dobra zaspokajające tę potrzebę. Trójkąt pokazuje zatem maksymalizację przez konsumenta użyteczności posiadanych dóbr w oparciu o wiedzę na temat istotności potrzeb poszczególnego rodzaju i stopnia ich zaspokojenia.

trójkąt Mengera

Uczniami Carla Mengera byli Friedrich von Wieser (1851–1926) i Eugen von Böhm-Bawerk (1851–1914), a młodszymi przedstawicielami szkoły austriackiej – Ludwig von Mises (1881–1973) i Friedrich von Hayek (1889–1992). Reprezentowali oni kierunek prakseologiczny preferujący psychologizm, czyli subiektywizm i satysfakcję, bardziej nawet niż użyteczność (marginalizm).

Friedrich von Wieser był autorem koncepcji kosztu alternatywnego, czyli kosztu łączącego się z każdym wyborem ekonomicznym, a wynikającego z utraty kolejnej najlepszej z możliwych korzyści (*Teoria ekonomii socjalnej*, 1914), oraz pojęcia użyteczności krańcowej.

koszt alternatywny

Eugen von Böhm-Bawerk, doktor honoris causa Uniwersytetu Jagiellońskiego z 1900 r., był autorem *Kapitału i zysku z kapitału* (1884), w którym opisał teorię stopy procentowej i zysku z kapitału, użyteczności subiektywnej i obiektywnej oraz ceny równowagi. Był krytykiem marksowskiej teorii wyzysku robotnika.

Eugen von Böhm-Bawerk

Uczniem F. Wiesera był urodzony we Lwowie Ludwig von Mises, który opublikował w 1912 r. *Teorię pieniądza i kredytu*, w 1922 r. *Socjalizm. Ekonomiczna i socjologiczna analiza*, w 1940 r. w Szwajcarii *Ekonomię polityczną*. W 1940 r. wyemigrował do USA. Pomimo uznanego dorobku nie znalazł stałego zatrud-

Ludwig von Mises

nienia. Został, opłacany z prywatnych środków, profesorem wizytującym w Szkole Biznesu Uniwersytetu w Nowym Jorku, w której prowadził wykłady i seminaria aż do przejścia na emeryturę w 1969 r., w wieku 87 lat. Mises był autorem 25 książek i ponad 250 artykułów naukowych. Był zwolennikiem leseferyzmu opartego na wolności, własności prywatnej i wolnym rynku. Od 1982 r. w USA działa The Mises Institute propagujący dorobek szkoły austriackiej.

Friedrich von Hayek

Friedrich August von Hayek studiował na Uniwersytecie Wiedeńskim prawo, ekonomię, psychologię i nauki polityczne. Uczęszczał na wykłady prowadzone przez F. Wiesera i prywatne seminarium L. von Misesa. W 1921 r. uzyskał stopień doktora nauk prawnych, a dwa lata później doktora nauk politycznych w zakresie ekonomii. Od 1927 r. był dyrektorem Austriackiego Instytutu Badań Cyklów Koniunkturalnych, który założył wspólnie z Misesem. Habilitował się w 1929 r. na podstawie pracy *Teoria pieniądza i koniunktury*. W 1931 r. został profesorem w London School of Economics. Był postrzegany jako główny przeciwnik J.M. Keynesa. Utrzymywał kontakty z ordoliberalami z Fryburga Bryzgowijskiego. W latach 1950–1962 Hayek był profesorem Committee on Social Thought Uniwersytetu w Chicago (1950–1962). Współtworzył program Prawo i Społeczeństwo w Szkole Prawa Uniwersytetu w Chicago. Jego *Droga do zniewolenia* (*Road to Serfdom*, 1944, w Polsce wydana w 1974 r.) wywarła duży wpływ na rodzącą się na Wydziale Ekonomii Uniwersytetu w Chicago chicagowską szkołę ekonomiczną, zwaną monetaryzmem. W 1962 r. wrócił do Europy. We Fryburgu Bryzgowijskim objął Katedrę Polityki Gospodarczej, w której pracował do śmierci w 1992 r. W 1974 r. otrzymał Nagrodę Nobla w dziedzinie ekonomii (wraz z G. Myrdalem). Początkowo zajmował się teorią pieniądza (od doktoratu i habilitacji), cyklami koniunkturalnymi. Był przeciwnikiem kolektywizmu. Uważał, że podstawową rolą państwa jest utrzymanie rządów prawa przy możliwie jak najmniejszej ingerencji w gospodarkę. Do najbardziej znanych jego prac zaliczane są: wspomniana wyżej *Droga do zniewolenia*, *Indywidualizm i porządek ekonomiczny* (1948), *Konstytucja wolności* (1960, w Polsce wydana w 1987 r. w podziemnym wydawnictwie).

Na ziemiach polskich poglądy szkoły austriackiej głosił Włodzimierz Czerkawski, profesor ekonomii i statystyki Uniwersytetu Jagiellońskiego. Wpływy tej szkoły widoczne są również w pracach ucznia Czerkawskiego – Romana Rybarskiego, i Adama Heydla.

11. Szkoła lozańska

Szkoła lozańska wychodziła z założenia, że podstawowym zadaniem ekonomii jest badanie warunków ogólnej równowagi gospodarki, która następuje wów-

czas, gdy wszystkie gałęzie gospodarki są zrównoważone wewnętrznie i znajdują się między sobą w równowadze. Stan równowagi może być zdaniem Léona Walrasa (1834–1910), przedstawiciela szkoły w Lozannie, opisany systemem równań matematycznych (matematyka jest jedynym uznanym przez szkołę lozańską narzędziem analizy).

Drugim wybitnym przedstawicielem szkoły lozańskiej był markiz Vilfredo Federico Damaso Pareto (1848–1923). Badania Pareta dotyczyły przede wszystkim optymalnej alokacji dóbr. Miały one fundamentalne znaczenie dla ekonomicznych instrumentów badania użyteczności i preferencji konsumentów i użytkowników.

O optymalnej racjonalności alokacji zasobów decydują, zdaniem Pareta, takie wartościujące opinie jak suwerenna i subiektywna ocena stanu materialnego i możliwości konsumpcyjnych każdego podmiotu gospodarującego (osoby fizycznej, gospodarstwa domowego, przedsiębiorstwa). Celem alokacji jest natomiast tworzenie (powiększanie) dobrobytu indywidualnego. Suma dobrobytów indywidualnych wyznacza dobrobyt ogółu (podobnie jak o biedzie świadczy sytuacja materialna większości). Ponieważ dobrobyt ogółu jest sumą dobrobytów indywidualnych, będzie się on powiększał tylko wówczas, gdy będą rosły (a przynajmniej nie malały) dobrobyty indywidualne. Jednak ze względu na subiektywną ocenę dobrobytu niemożliwe (a w zasadzie bardzo trudne w rzeczywistości, ze względu na ogromne zróżnicowanie postaw i ocen) jest porównywanie poszczególnych dobrobytów. Założenie nieporównywalności dobrobytów jest kontrowersyjne. Wydaje się, że stan posiadania materialnego jest możliwy do oceny, która będzie odbywała się przy użyciu kryteriów przynajmniej częściowo obiektywnych. Nie zmienia to faktu, że optymalny dobrobyt ekonomiczny jest możliwy do osiągnięcia (i zdefiniowania) tylko przy założeniu dokonywania wyboru najkorzystniejszej alokacji ocenianej subiektywnie w odniesieniu do subiektywnie ocenianego położenia innych osób, na których sytuację wybór ten wpływa. Optimum jest zatem jednym z nieskończonej liczby stanów faktycznych. Jego wybór jest konsekwencją użyteczności (ocen) indywidualnych.

**warunki
optimum**

Pareto definiuje optimum jako sytuację, w której zwiększenie dobrobytu kogokolwiek jest niemożliwe bez naruszenia dobrobytu kogoś innego. Sytuacja jest optymalna, jeżeli nie można poprawić położenia ani jednej osoby bez pogarszania położenia którejkolwiek z pozostałych. Koncepcję swoją, zaprezentowaną w *Podręczniku ekonomii politycznej* (*Manuel d'économie politique*, 1906), Pareto stworzył, badając „mapy obojętności” dwóch uczestników i zestawiając je ze sobą. W przypadku wymiany dwustronnej, przy założeniu pełnej konkurencyjności, poszczególne kombinacje dóbr albo poprawiają pozycję każdego

**definicja
optimum**

konsumenta (uczestnika), albo pogarszają pozycję każdego, albo poprawiają jednego bez równoczesnego pogorszenia drugiego. Poprawa dobrobytu jednej osoby kosztem innej nie może być oceniona ilościowo w kategoriach użyteczności. W ten sposób zamiast jednego optimum powstaje nieskończona ilość w ujęciu Pareta nieporównywalnych optimów.

koncepcja wypłat kompensacyjnych

Metodę porównania optimów w 1908 r. zaproponował Enrico Barone, prezentując koncepcję „wypłat kompensacyjnych”. Jak wskazał Barone, wszystkie zmiany w indywidualnym dobrobycie można przedstawić jako równoważną część dochodu realnego, którą każdy może przyjąć albo oddać w zamian za przywrócenie początkowego dobrobytu (np. zmiana warunków pracy, przeniesienie na inne stanowisko). To rodzaj renty, a więc korzyści (lub straty), którą uzyskują jedni kosztem innych w związku ze zmianą sytuacji. Zmiana, która przynosi korzyść pewnej części, a straty innym, będzie faktycznym wzrostem dobrobytu, jeśli osiągający korzyść mogą wypłacić kompensatę (satisfakcjonującą) tym, którzy stracili lub dobrowolnie zgodzili się na zaistniałe zmiany (współcześnie są to np. odprawy finansowe za dobrowolne rozwiązanie umowy o pracę). Po wypłaceniu kompensat ci, którzy skorzystali (nowo przyjęci pracownicy), znajdują się w lepszej sytuacji (dostali pracę), a ci, którzy stracili (odchodząc z pracy), znajdują się w sytuacji nie gorszej niż wcześniej (kilkunastokrotne wynagrodzenia). Nie musi to oznaczać jedynie faktycznych wypłat. Mogą to być inne korzyści. Może to np. dotyczyć ograniczenia lotów i lądowań w porcie lotniczym jako niezwykle uciążliwych dla mieszkańców sąsiadujących z lotniskiem miejscowości w zamian za zgodę na wybudowanie lotniska w innym miejscu. Są to subiektywne, prywatne szacunki korzystających i tracących.

optimum Pareta na rynku realnym

Optimum w sensie Pareta może wystąpić tylko w warunkach „konkurencji doskonałej”, w których o poziomie cen nie decyduje indywidualny nabywca lub producent, lecz są one wyrazem decyzji masowych na zdecentralizowanym rynku; na rynku towary i usługi sprzedawane są co najmniej po cenach pokrywających koszty produkcji; istnieje pełna ekwiwalentność produkcji, co oznacza podjęcie produkcji na określonych zasadach przez każdy podmiot. Rynek realny jest jednak odległy od rynku „doskonałego”, na którym istnieje mechanizm „niewidzialnej ręki”. Określone w warunkach marginalnych optimum społeczne zakłada, że najlepszą alokację czynników produkcji można wyznaczyć przez porównanie wartości dobra w różnych otoczeniach (doskonale przenaszalnego), bez wywołania gorszej sytuacji dla uczestników rynku, co w praktyce jest mało realne. Wydaje się, że dla polityki gospodarczej, a w szczególności społecznej, znaczenie ważniejsze od idealnej zasady optymalności Pareta ma nieco inne ujęcie położenia najlepszego.

Jest ono częścią teorii przyjęcia „rozwiązań drugich po najlepszych” (*second-best solutions* Richarda George’a Lipseya i Kelvina Johna Lancastera z 1956 r.), której istota to stwierdzenie, że jeśli warunki optymalności nie są spełnione na co najmniej dwóch rynkach, to – trzymając się założeń teorii dobrobytu Pareta – jeden z tych rynków będzie podatny na „polityczne preferencje” dyskwalifikujące równowagę i prowadzące do sytuacji nieoptymalnej w sensie Pareta. Instrument ten (polityczne preferencje) będzie prowadził do optimum „drugiego, czyli subiektywnego rzędu” (suboptimum). Interwencje instytucji publicznych *de facto* przekreślać będą możliwość osiągnięcia optimum Pareta i będą prowadzić do pogorszenia sytuacji ogólnej (nie będą prowadzić do maksymalizacji dobrobytu ogólnego, społecznego). Optimum (kryterium) Pareta posiada bowiem ograniczenie polegające na akceptacji tylko takich „kombinacji” rynkowych, w których – najogólniej rzecz biorąc – poprawie dobrobytu jednostki (przynajmniej) musi odpowiadać stan niepogorszenia sytuacji kogoś innego.

**rozwiązania
gorsze
od najlepszych**

Takiego ograniczenia nie ma model Kaldora-Hicksa⁶, nazywany efektywnością Kaldora-Hicksa. W modelu tym za korzystne uważa się takie rozwiązanie, które powoduje większą poprawę położenia jednych niż pogorszenie położenia innych. Efektywność Kaldora-Hicksa przyjmuje, że polepszenie wyników jednych podmiotów musi się odbyć na rynku kosztem innych, ale jest to akceptowalne, ponieważ ci bardziej efektywni zrekomensują stratę pozostałych z nadwyżki, którą osiągną z powodu przewagi. Ponieważ takie „porozumienie” wymaga każdorazowej zgody wszystkich uczestników rynku oraz takiej przewagi efektywnościowej zyskujących (nadwyżki), która zrekomensuje straty pozostałych, praktycznie może ono nastąpić jedynie przy udziale państwa – przez politykę redystrybucji, ale dla teoretycznej „poprawności” modelu Kaldora-Hicksa taka rekompensata powinna być przynajmniej teoretycznie możliwa. Ze względu na wymóg tylko teoretycznej możliwości rekompensaty każde rozwiązanie optymalne w sensie Pareta jest efektywne w sensie Kaldora-Hicksa, ale nie każde optimum Kaldora-Hicksa jest optimum Pareta (nie są optymalne w sensie Pareta te sytuacje, w których nie dochodzi do rekompensaty). Model Kaldora-Hicksa ma wiele wspólnego z tomistyczną (św. Tomasza z Akwinu) koncepcją sprawiedliwości dystrybucyjnej (rozdzielczej), ale jest „bliższy” gospodarce rynkowej korygowanej polityką społeczną państwa.

**model
Kaldora-Hicksa**

Co ciekawe, ekonomiczna teoria Pareta była również możliwa do zastosowania w gospodarce centralnie planowanej. Była ona podstawą teorii socjalizmu rynkowego stworzonej przez Polaka, ucznia Adama Krzyżanowskiego, Oskara Langego (1904–1965), autora pracy *O teorii ekonomicznej socjalizmu* (*On Economic Theory of Socialism*, *Review of Economic Studies* 1936–1937).

**socjalizm
rynkowy
O. Langego**

⁶ Jego twórcami byli Nicholas Kaldor (1908–1986) i John Richard Hicks (1904–1989).

ekonomia dobrobytu Teoria Pareta, a szczególnie przekonanie, że możliwa jest ocena gospodarki bez wydawania sądów wartościujących, stała się nowym impulsem do rozwoju teorii dobrobytu. Została ona rozwinięta przez Arthura Cecila Pigou (1877–1959) w *The Economics of Welfare*. Problem „ekonomii dobrobytu” to ciągły i nierozwiązywalny konflikt między efektywnością (ekonomiczną) i sprawiedliwością (społeczną), gdzie o przewadze którejś z nich decyduje początkowo pogląd doktrynalny, a później weryfikacja polityczna.

12. Szkoła neoklasyczna

W.S. Jevons Do najwybitniejszych przedstawicieli szkoły neoklasycznej zalicza się Williama Stanleya Jevonsa (1835–1882) i Alfreda Marshalla (1842–1924). Jevons był twórcą subiektywnej teorii wartości opartej na użyteczności krańcowej. Prowadził również badania nad cyklicznością gospodarki (uważał np., że cykl gospodarczy jest efektem zmienności występowania plam na Słońcu).

A. Marshall Marshall, twórca tzw. szkoły z Cambridge, koncentrował się na analizie mikroekonomicznej oraz badaniach nad bezrobociem, handlem zagranicznym i kredytem. Wykształcił wielu ekonomistów, którzy z czasem objęli większość katedr ekonomii na uniwersytetach brytyjskich. Marshall recypował dorobek szkoły klasycznej, uzupełniając analizę o metody matematyczne i wprowadzając pojęcie czasu jako zmiennej ekonomicznej. Pozostawał pod silnym wpływem J.S. Milla. Ukształtował rynkowe krzywe popytu w sensie punktu (ceny) równowagi. W *Zasadach ekonomii politycznej* (1890) analizował ogólną teorię równowagi popytowo-podażowej ze szczególnym uwzględnieniem tego drugiego elementu, opowiadał się za akumulacją kapitału pomnażaną przez ilościowy wzrost populacji, analizował rentę konsumenta oraz prawo malejących przychodów, podatki i subsydia, a także teorię monopolu. Odchodził od warunków równowagi ogólnej na rzecz równowag cząstkowych w ramach nowych gałęzi i przy ograniczonej „konkurencji doskonałej”. Interesował się teorią procentu, zysku i renty, wpisując je w koncepcje „biologii gospodarczej”. Analizę oparł na temporalnym układzie zmian (okresach) rynkowych, krótkim i długim, a nawet bardzo długim. Opracował koncepcję przedsiębiorstwa reprezentatywnego, czyli „typowej firmy” w kontekście występowania przeciętnych korzyści zewnętrznych, w tym skali produkcji (ilości). Wskazywał na relację między przeciętnymi kosztami firmy a jej wiekiem (w kształcie litery U, co oznacza w pierwszej fazie trend spadkowy, a w drugiej wzrostowy).

13. Szkoła krakowska

Szkoła krakowska to nieformalna grupa ekonomistów, skupionych wokół Adama Krzyżanowskiego (1873–1963), wyznających poglądy liberalne. Przedstawiciele tego nurtu nawiązywali do ekonomii neoklasycznej, opowiadali się za ochroną wolnej konkurencji i prywatną własnością. Krytykowali aktywną rolę państwa w gospodarce i zwalczali etatyzm. Opowiadali się za wolnym handlem. Wiązali ekonomię z moralnością i prawem.

Do prekursorów szkoły neoklasycznej w Polsce zaliczyć trzeba Juliana Dunajewskiego (1822–1907), który studiował w Wiedniu i we Lwowie, a doktoryzował się w 1850 r. na UJ na podstawie pracy *O organizacji gminy*. Na Uniwersytecie Jagiellońskim rozpoczął prace na stanowisku zastępcy profesora umiejętności politycznych z dodatkowym wykładem ze statystyki i prawa karnego. Po pięciu latach został przeniesiony na stanowisko profesora umiejętności politycznych i statystyki na Uniwersytecie w Bratysławie. Po kolejnych pięciu latach trafił na Uniwersytet Jana Kazimierza we Lwowie, gdzie wykładał ekonomię polityczną i austriackie prawo administracyjne. W 1861 r. wrócił na Uniwersytet Jagielloński i objął Katedrę Umiejętności Politycznych, Statystyki i Prawa Administracyjnego Austriackiego. Do 1880 r. prowadził wykłady z ekonomii politycznej, statystyki ogólnej i nauki administracji. W czasie pracy na UJ dwukrotnie, w latach 1862/1863 oraz 1867/1868, sprawował funkcję dziekana Wydziału Prawa i Administracji, w 1865 r. został rektorem UJ, które to stanowisko piastował trzykrotnie. Był posłem na Sejm Krajowy oraz posłem do parlamentu w Wiedniu. W 1880 r. został Ministrem Skarbu Austro-Węgier. Na tym stanowisku przyszło mu walczyć z kryzysem ekonomicznym, który wybuchł w 1873 r. Dunajewski doprowadził do zrównoważenia budżetu, wprowadził podatki pośrednie od cukru, spirytusu i nafty, podwyższył ceny wyrobów tytoniowych i cła na kawę. Podał się do dymisji w 1891 r. i powrócił do Krakowa. Tu zmarł w 1907 r. Pochowany został na Cmentarzu Rakowickim.

**Julian
Dunajewski**

Dunajewski domagał się, aby państwo „dbało o rozwój gospodarstwa społecznego i indywidualnej przedsiębiorczości poprzez stabilny system podatkowy”⁷. Łączył koncepcje historyczne z klasyczną szkołą liberalną w ekonomii. Wskazywał na związki ekonomiki, prawa i moralności. Wprowadził do polskiej ekonomii zasadę racjonalnego gospodarowania, zgodnie z którą „aby, z jak najmniejszego użycia, jak największe osiągnąć rezultaty, czyli: zasada gospodarności powinna

⁷ Por. F. Zweig, *System ekonomii i skarbowości Juliana Dunajewskiego*, Kraków 1925, s. 25.

przewodniczyć gospodarstwu”⁸. Twierdził, że dochód z kapitału stanowi różnicę pomiędzy terażniejszą wyższą a przyszlą niższą wartością kapitału⁹.

Mieczysław Bochenek

Po Dunajewskim katedrę przejął Mieczysław Bochenek (1838–1887), doktor prawa Uniwersytetu Jagiellońskiego (1867), pierwszy w jego historii doktor habilitowany (1869) w dziedzinie ekonomii (w języku polskim). Dzięki tej habilitacji ekonomia na Uniwersytecie Jagiellońskim wyodrębniła się ostatecznie od umiejętności politycznych i stała się samodzielną dyscypliną¹⁰. Oprócz ekonomii wykładał prawo skarbowe. W 1874 r. otrzymał pierwszą w historii UJ nominację na stanowisko profesora nadzwyczajnego ekonomii politycznej. Był dziekanem Wydziału Prawa i Administracji. W 1885 r. objął Katedrę Ekonomii Politycznej, która powstała z przekształconej Katedry Umiejętności Politycznych i Statystyki. Zajmował się teorią kredytu, spółdzielczością kredytową i systemem podatkowym. Uważał, że ekonomia dzieli się na trzy części: naukę gospodarstwa społecznego (teorię ekonomii, na którą składają się teoria produkcji, podziału, wymiany i konsumpcji), politykę gospodarczą i naukę skarbowości. Uznawał, że interes osobisty nie przekształca się w nieakceptowany egoizm tylko dzięki moralności lub normom prawnym, które mogą ograniczyć w niezbędnym zakresie wolność jednostek i podporządkować je interesom ogólnospołecznym¹¹.

Józef Milewski

Następcą M. Bochenka był Józef Milewski (1859–1916). Studiował prawo w Krakowie, Berlinie i Lipsku (doktorat – 1883 r.), ekonomię w Hamburgu, Paryżu i Warszawie. W 1886 r. habilitował się na podstawie rozprawy *Prawo spadkowe a własność ziemska* i został zatrudniony na stanowisku docenta ekonomii politycznej na Uniwersytecie Jagiellońskim. Był posłem do Sejmu Krajowego i parlamentu wiedeńskiego. Zasłynął jako znakomity mówca. W 1906 r. zrezygnował z pracy uniwersyteckiej i przeszedł na emeryturę pod pretekstem „choroby serca i nerwów”, zostając jednocześnie dyrektorem Banku Krajowego we Lwowie. Zajmował się głównie kwestiami systemu pieniężnego i polityką fiskalną. Był zwolennikiem bimetalizmu¹². Jako pierwszy z polskich ekonomistów zajął się tzw. kwestią społeczną. Przyjmował, że polityka gospodarcza ma realizować cele społeczne, w tym m.in. poprawę położenia najbiedniejszych warstw społecznych.

Włodzimierz Czerkawski

Po przejściu na emeryturę przez J. Milewskiego katedrę objął Włodzimierz Czerkawski (1868–1913), który studiował prawo we Lwowie i Krakowie (dokto-

⁸ Por. J. Dunajewski, *Wykład ekonomii politycznej*, Warszawa 2012, s. 23.

⁹ Por. M. Bochenek, *Historia rozwoju ekonomii. Od idei socjalistycznych do historyzmu*, t. 2, Toruń 2016, s. 124.

¹⁰ Por. M. Bochenek, *Historia...*, t. 2, s. 125.

¹¹ Por. M. Bochenek, *Historia...*, t. 2, s. 125.

¹² Por. M. Patkaniowski, *Dzieje Wydziału Prawa Uniwersytetu Jagiellońskiego. Od reformy kołłątajowskiej do końca XIX stulecia*, Kraków 1964, s. 408–409.